

Mâtürîdîliğin Teşekkülünde Muhammed el-Pezdevî'nin Rolü ve Mezhebe Katkıları*

Hakan YILDIZHAN¹ Lütfü CENGİZ²

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Konya, Türkiye

PhD, Ministry of National Education, Konya, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9223-8611> | <https://ror.org/00jga9g46> | hknylzhn16@gmail.com

Corresponding Author/Sorumlu Yazar

² Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye

Assist. Prof., Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Balıkesir, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1306-3276> | ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21> | lutfu.cengiz@balikesir.edu.tr

Makale Bilgileri	Öz
Makale Geçmişi Geliş: 05.02.2025 Kabul: 12.06.2025 Yayın: 30.12.2025	İlim dünyasına birçok fikir adamı yetiştirmiş olan Mâverâünnahr toprakları, İslam kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Bu bölgede yetişen kelimciler İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe 'nin din anlayışını, sistemli bir düşünce yapısına dönüştürmüşlerdir. Bölgede Ebû Hanîfe 'nin düşüncelerini sistemleştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî akli ön plana çıkaran din anlayışının gelişmesine katkı sağlamış, kendisinden sonra gelen ve kendilerini Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin temsilcileri olarak nitelendiren pek çok bilgin de bu din anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışı benimseyip, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğin gelişip-yayılmasını sağlayan bilginlerden birisi de Ebû'l-Yûsr Muhammed el-Pezdevî'dir. İlim çevreleri tarafından yeterince inceleme konusu edilmeyen Pezdevî'nin hayatı ve eserlerinin bilinmesi Mâtürîdîliğin teşekkül sürecini anlamak için oldukça önemlidir. Bu çalışmanın temel gayesi kelam geleneği içerisinde geri planda kalmış olan İmam Muhammed el-Pezdevî ve Mâtürîdî kelamına katkılarının incelenmesidir. Bu çalışma sonucunda Mâtürîdîliğin unutulmaya yüz tuttuğu bir dönemde Muhammed el-Pezdevî'nin yazdığı eserler, yetiştirdiği öğrenciler ve ifa ettiği kadılık görevi dolayısıyla halkın Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğe teveccühünü artırarak mezhebin unutulmasını engellediği ve Mâtürîdîliğin yeniden inkişafını sağladığı müşahade edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Kelam, Mâtürîdîlik, Ebû'l-Yûsr, el-Pezdevî, Usûl'd-Din.	

The Role of Muhammad al-Bazdawî in the Formation of Mâtürîdism and His Contributions to the Sect

Article Info	Abstract
Article History Received: 05.02.2025 Accepted: 12.06.2025 Published: 30.12.2025	The region of Mâwarâ' al-Nahr, which has raised many intellectuals in the world of scholarship, holds a significant place in Islamic culture. The scholars who grew up in this region transformed the religious understanding of Imam A'zam Abû Hanîfa into a systematic intellectual structure. Abû Mansûr al-Mâtürîdî, who systematized Abû Hanîfa's thoughts in the region, contributed to the development of an understanding of religion that emphasized reason, and many scholars of the Hanafi-Mâtürîdî tradition after him adopted this understanding. Abû al-Yusr Muhammad al-Bazdawî was one of the scholars who adopted this understanding and played a role in the development and dissemination of Mâtürîdî thought. The study of al-Bazdawî's life and works, which have received insufficient attention from scholarly circles, is highly important for comprehending the formation process of Mâtürîdism. The main purpose of this study is to examine Imam Muhammad al-Bazdawî, who has remained in the background within the kalâm tradition, and his contributions to Mâtürîdî theology. As a result of this study, it has been observed that at a time when Mâtürîdism was on the verge of being forgotten, Muhammad al-Bazdawî increased public interest in Imâm Mâtürîdî and Mâtürîdî thought, thereby preventing the school from falling into oblivion and enabling its renewed flourishing by increasing the public's trust in Mâtürîdî and Mâtürîdism through the works he wrote, the students he trained, and the qâdî duty he performed.
Keywords: Kalâm, Mâtürîdism, Abû al-Yusr, al-Bazdawî, Usûl al-Dîn.	

Atıf/Citation: Yıldızhan, Hakan – Cengiz, Lütfü. "Mâtürîdîliğin Teşekkülünde Muhammed el-Pezdevî'nin Rolü ve Mezhebe Katkıları". *Akif* 55/2 (2025), 324-347. <https://doi.org/10.51121/akif.2025.89>

***Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu makale Lütfü Cengiz danışmanlığında tamamlanan "Ebu'l-Yûsr Muhammed el-Pezdevî'nin Maturidi Kelam Sistemine Katkıları" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir. / *This article is derived from the master's thesis entitled "Contributions of Abu'l-Yusr Muhammad al-Bazdawî to Maturidi Theology (Kalam) System," completed under the supervision of Lütfü Cengiz.*

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)" / Bu makale, **Atıf-GayriTicari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır."

Giriş

Hız. Peygamberin vefatından kısa bir süre sonra, Müslümanlar arasında derin fikri ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Zira peygamber döneminde Müslümanlar bir problemle karşılaştıklarında peygambere müracaat ederken, Hız. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan problemler, onları kendi başlarına çözüm yolları aramaya sevk etmiş ve bunun devamında da ortaya çıkan problemlerin tasnif edilerek ele alınması gündeme gelmiştir. Müslümanlar bu sebeple çeşitli ilmi faaliyetlerin içerisinde girmişlerdir. Bu ilmi faaliyetler sonucu kelim, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilim dalları teşekkül etmiştir. İlk zamanlarda bu ilimler iç içe iken sonraki dönemlerde birbirinden ayrılmıştır. Hız. Peygamberden sonraki dönemde çeşitli saiklerle özellikle itikat alanında birtakım problemler ortaya çıkmıştır. Bunların başında kader meselesi, mürtekeb-i kebîrenin (büyük günah işleyen kişinin) imanî durumu, iman-amel münasebeti hakkında ortaya çıkan farklı düşünceler, Müslümanların zihnini meşgul eden temel konular olmuştur. Böyle bir ortamda bahsedilen problemler nedeniyle farklı fikirler ileri sürülmüştür. İnsanın bir davranışı yerine getirirken bunu zorunlu olarak yaptığını kabul eden Cebriyye, kişinin kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu düşünen Mu'tezile ve bu iki düşünce arasında yer alan başka fikri akımlar ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle İslam inancındaki tartışmaların Mu'tezile'nin öncülüğünde başlayan itikadi meseleler ekseninde gündeme geldiği yadsınamaz bir gerçektir. Bunun devamında da müstakil bir ilim olarak "*Kelam*" ortaya çıkmış ve İslam akaidi bu ilimle savunulur hale gelmiştir. Tüm ilimlerde olduğu gibi İslam düşünce tarihinde kelam alanında da pek çok alim yetişmiştir.¹ Bu kelam bilginlerinden birisi de konumuzu teşkil eden Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1100)'dir.² Muhammed Pezdevî, Mâtürîdî kelam okulunun sistemleşmesine önemli katkıları olan bir kelamcı olmakla birlikte, yeterli ilgiyi görmemiş ve kendisi hakkında oldukça az sayıda eser ortaya konmuştur. Mâtürîdî kelamına önemli katkılarda bulunan Pezdevî'nin günümüz araştırmacıları tarafından fark edilmemiş/göz ardı edilmiş olması dikkat çekicidir. Zira Mâtürîdîliğin teşekkülüne bakıldığında Pezdevî'nin bu ekole katkıları açıkça görülecektir. Bu itibarla bu kelamcının ilim dünyasına tanıtılması ve fikri birikiminin günümüz araştırmacılarının istifadesine sunulması önem arz etmektedir.

Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin kendisi hakkında az sayıda çalışmanın olmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepleri; kendisinden sonra gelen ve mezhebin sistemleşmiş olması nedeniyle daha fazla öne çıkarılan Mâtürîdî mütekellimlerin mevcut olması, Pezdevî'nin yazdığı ancak günümüze ulaşamamış eserlerinin mevcudiyeti, yetiştirdiği öğrencilerin daha fazla öne çıkması şeklinde sıralayabiliriz. Bununla beraber günümüzde Pezdevî ile ilgi yeni yeni çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Tespitlerimize göre bizim çalışmamızdan önce Pezdevî'ye dair sadece bir master tezi ve bir kitap mevcuttur.³ Bu iki çalışmada da onun kelami görüşleri incelenmiştir.⁴ Ayrıca Pezdevî'nin hayatından bahseden küçük hacimli bir makale bulunmaktadır.⁵ Ancak onun Mâtürîdî kelamına katkılarıyla ilgili herhangi bir çalışma bulunmaması bizce bir eksikliktir. Zira Mâtürîdî ekolünün tarihsel süreç içerisindeki gelişimiyle ilgili önemli kelamcılardan olan Pezdevî'nin mezhebe katkılarının

¹ Süleyman Toprak - Şerafettin Gölcük, *Kelam & Tarih-Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2021), 21-32.

² Ebü'l-Fedâ Zeyneddin Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye* (Bağdat: Dârü'l-Kalem, 1962), 275.

³ Buradaki kastımız, bu çalışmanın üretildiği tezimizden önceki durumu ifade etmektedir. Ancak Pezdevî hakkında yeni çalışmalar yapılmaya başlanmakla beraber, makalemizin konusuyla ilgili bir çalışma hala mevcut değildir.

⁴ bk. Abdullah Mangır, *İmam Pezdevî'ye bazı itikadi görüşleri* (Uludağ Üniversitesi, Master's Thesis, 1999); Selim Özarslan, *Pezdevî'nin Kelami Görüşleri* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).

⁵ Şerafettin Gölcük, "Türkistanlı Bir Kelamcı: İmam Muhammed Pezdevî", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Şubat 1985).

incelenmesi elzemdir. Bu çalışmadaki temel gaye, onun Mâtürîdîliğin teşekkülündeki rolünün ortaya konmasıdır. Zira İslam kelamının iki büyük ekolünden olan Mâtürîdîliğin teşekkülüne tanıklık etmiş olan Pezdevî'nin bu mezhebin tarihsel süreçteki ilerleyişine katkılarının bilinmesi elzemdir. Ancak onun "*Usûl-i Din*" adlı kelam kitabı dışındaki eserlerinin çoğunun günümüze ulaşmamış olması, konuyu bu eser ekseninde incelememizi zorunlu kılmaktadır. Çalışmamızda öncelikle Pezdevî öncesi Mâtürîdîliğin durumu incelenecek ve yaşadığı çevre üzerinde durulacaktır. Ardından onun mezhebe katkıları detaylandırılarak çalışma nihayete erdirilecektir.

Bu girizgahtan sonra, Pezdevî'den önce Mâtürîdîliğin durumu ve neş'et ettiği bölge hakkında bilgiler vermek istiyoruz.

1. Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'den Önce Mâtürîdîliğin Durumu

Mâtürîdîlikten bahsetmeden önce neş'et ettiği çevreyi tanımak iktiza etmektedir. Zira bir düşüncenin yayıldığı toprakları tanımak, gerek fikir sahiplerinin düşünce arka planını gerek okuyucunun bahse konu ekolü tanıması için oldukça önemlidir. Bu sebeple de Mâtürîdîliğin ortaya çıktığı Mâverâünnehir toprakları hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bölge tarih boyunca pek çok topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Bölgeye İslam orduları tarafından farklı zamanlarda birçok akın düzenlenmiştir.⁶

İslâm'ın tanınip ve geniş coğrafyalara yayılması için dört halife döneminden itibaren başlayan fetihlerle beraber Sâsânî İmparatorluğu yıkılarak İran, Horasan ve Mâverâünnehir topraklarının fethinin önü açılmıştır.⁷ Bu fetih hareketleri dört halife döneminin ardından iktidara gelen Emevîler döneminde de devam etmiştir. Muaviye'nin hilafete geçmesiyle fetih hareketleri tekrar başlamış, Kabil ve Belh şehirleri başta olmak üzere pek çok yer fethedilerek önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ardından Horasan ve Toharistan'ın büyük bir bölümü Müslümanlar tarafından fethedilmiş, miladi 674 senesinde Ubeydullah b. Ziyâd komutasında Mâverâünnehir üzerinden Buhâra'nın fethi gerçekleştirilmiştir.⁸ İslam ordularının Mâverâünnehir'deki esas başarıları ise 705-715 yılları arasında Horasan valiliği yapan Kuteybe b. Müslim döneminde olmuştur. Bu dönemde Müslüman Araplar ve Türkler arasında yoğun ilişkiler başlamış, bölgede fethedilen şehirlere cami ve mescitlerin yapılması, Kur'ân-ı Kerim'in yerel dile çevrilerek okunması ve cuma günleri yeni Müslüman olan halkın Cuma namazına gelmesi için kendilerine para verilmesi gibi İslâm'a ısındırma amacı güden çeşitli uygulamalar yapılmıştır.⁹

Her ne kadar Mâverâünnehir bölgesine yapılan akınlar başarıyla sonuçlanmış görünse de Emevî iktidarı tarafından sürdürülen fetih siyasetinin bölgede İslâmiyet'in yayılmasına menfi etkileri de olmuştur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

- a) Horasan bölgesine gönderilen valilerin bölge halkına uyguladığı baskıcı politikalar,
- b) Müslüman olan yerel halktan cizye ve haraç alınmasına devam edilmesi,
- c) Arap olmayanların idari, siyasi, sosyal ve ekonomik birçok alanda ikinci sınıf insan muamelesi görmesi.¹⁰

Bahsedilen saikler dolayısıyla yerel halk Emevîler'e karşı yoğun bir muhalif tavır sergilemiştir. Emevîlerin aşırı ırkçı politikaları nedeniyle İslâm'ın Mâverâünnehir bölgesinde

⁶ Şihâbuddîn Ebi Abdullah Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân* (Mısır: Dâru's-Sadr, 2001), 1/405.

⁷ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 41.

⁸ Zekerîya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?* (Ankara: Alya Yayınları, 2011), 41.

⁹ Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, 88.

¹⁰ Osman Aydın, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevâlî'nin Rolü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (30 Haziran 2003), 1-26.

yayıllığı yavaşlamış, hatta kimi bölgelerde durma noktasına gelmiştir. Nitekim onların bu tutumları sebebiyle Abbasilerin iktidara gelişi hızlanmıştır.¹¹ Emevî hanedanından sonra iktidara gelen Abbasilerin izlediği ümmetçi politika, bölgede yaşayan halkın hızla İslamlaşmasını ve Abbasi iktidarıyla olumlu ilişkiler kurmasını sağlamıştır.¹²

Mâverâünnehir bölgesinin İslamlaşma süreciyle alakalı verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra, Mâtürîdîliğin temelini oluşturan Hanefilikten bahsetmemiz iktiza etmektedir. Hicri I. asrın sonlarında iman ve amel konuları hakkında sert tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu konular içerisinde imanın amel ile ilişkisi, mürtekib-i kebîrenin iman bakımından konumu, imanın neliği-diğer bir ifadeyle mahiyeti, imanda istisnânın olup-olamayacağı düşüncesi ve buna benzer konularda Müslümanlar arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların temel nedeni Hammad b. Süleyman (ö.120/738)'ın, İbrahim en-Nehaî (ö.96/714)'yi imanda istisnâyı kabul ettiği gerekçesiyle "*şüphecilikle*" suçlamasıydı. Bu suçlamaya karşı İbrahim en-Nehaî de irca fikrinin bid'at olduğunu ilan ederek tartışmaların daha da artmasına neden olmuştur. Bu fikri münakaşalar Ashâb-ı Rey ve Ashâb-ı Hadis olarak bilinen, akli ve nakli önceleme konusunda ihtilafa düşen bu iki ekol arasında rekabetin artmasına neden olmuştur.¹³

Hocası Hammâd b. Ebû Süleymân'ın ardından Kûfe'de bulunan Ehl-i Rey'in başına geçen Ebû Hanîfe (ö.150/767), hocasından aldığı ircâ fikrini sistemleştirmiş ve bu düşünceyi toplum içerisinde yaymaya başlamıştır.¹⁴ Hicri I. asrda İslam'a girmeye başlayan Horasan ve Mâverâünnehir bölge halkı, bölgeyi fetheden Emevîler tarafından ameli konularda eksiklikleri bulunduğu ileri sürülerek ikinci sınıf Müslüman olarak görülüyorlardı. Ebû Hanîfe'nin iman ve ameli ayrı değerlendirerek tüm Müslümanları iman konusunda eşit kabul etmesi, Müslüman olmalarına rağmen siyasi ve sosyal baskılar¹⁵ görmeye devam eden Mâverâünnehir ve Horasan halklarının sevgisini kazanmasını sağlamıştır. Ebû Hanîfe'nin bu tutumu aynı zamanda Hanefiliğin bölgede yayılıp, devamında da Hanefi-Mâtürîdî geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶ Öncelikle bölgede Dârü'l-Cüzcâniyye ve Dârü'l-İyâziyye ekolleri oluşmaya başlamıştır. Nitekim bu ekollerden olan Dârü'l-Cüzcâniyye'de Mâtürîdîliğin kurucusu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944)'nin ders aldığı bilinmektedir.¹⁷ Ancak Hanefi gelenekten beslenen İmam Mâtürîdî tarafından Mâverâünnehir topraklarında temelleri atılan Mâtürîdîlik, yaklaşık olarak iki asırdan fazla bir süre ihmale uğramıştır. Bu ihmalin çeşitli sebepleri olmakla birlikte temel nedenlerini şöyle sıralayabiliriz;

a) İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin dilinin ağır ve eserlerindeki ifadelerin muğlaklığı dolayısıyla metnin zor anlaşılması,

b) İmam Mâtürîdî'nin Bağdat'tan uzak bir bölgede yaşıyor olması. Zira o dönem için Bağdat ilim ve kültür bakımından çok merkezi bir yapı teşkil ediyordu ve aynı zamanda hilafetin merkezi konumundaydı.

¹¹ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 63.

¹² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 149.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1958), 3/278.

¹⁴ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: Dârü'n-Nur, 1993), 245-246. Her ne kadar Ebû Hanîfe'nin mürci olduğuna dair çeşitli görüşler bulunsun da tarihte Mürcie'nin kimler olduğu ve temel görüşleri oldukça tartışmalıdır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin fikirlerini tam olarak Mürcie ile ilişkilendirmek isabetli değildir. (Geniş bilgi için bkz. Cağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 339-389.)

¹⁵ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 89-98.

¹⁶ Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 109-111.

¹⁷ Muhammed b. Muhammed es-Semerkandi, *Ebû Seleme es-Semerkandi ve Akâid Risalesi*, thk. Ahmet Saim Kılavuz (İstanbul: Emek Matbaası, 1989), 5.

c) Mu'tezile kadar olmasa da aklı ön planda tutması,

d) Eş'arîliğin dönemin iktidarı tarafından desteklenmesine karşın, Mâtürîdîliğin sadece Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Hanefilerce destekleniyor olması gibi saikler, Mâtürîdîliğin geri planda kalmasına neden olmuştur.¹⁸

Bunlara ek olarak bizce İmam Mâtürîdî'nin geri planda kalma nedenlerinden birinin de kendi dönemindeki iktidarla olumsuz bir ilişki içerisinde olması gösterilebilir. Zira Mâtürîdî'nin kendi dönemindeki iktidar sahipleri ile arasının açık olduğunu gösteren şu anekdotlar dikkate değerdir;

Ebû İshak es-Saffâr (ö.534/1139)'ın¹⁹ belirttiğine göre İmam Mâtürîdî "Zulüm, adalettir" demenin bireyi dinden çıkaracağı görüşündedir. Ayrıca Mâtürîdî, zulüm işleyen devlet başkanını "adil" olarak vasıflandırmanın kişiyi İslam dairesinden çıkararak küfre düşüreceğini belirtmekte ve yaşadığı dönemde devlet başkanlarına "şehinşah" (yeryüzünün sultanı, ümmetlerin koruyucusu/maliki) gibi unvanlar veren kişileri ağır bir şekilde eleştirmektedir.²⁰

Bir başka anekdotta Mâtürîdî, devlet görevlileriyle yakın ilişkiler içinde olan ve katiplik görevi yapan meşhur Mu'tezili alim Ebü'l Kasım el-Kâ'bî'yi²¹ sert ifadelerle eleştirmiş ve yeryüzünde kendisine lanet edildiğinde bu laneti hak etmiş bir kimse varsa, onun Ebü'l Kasım el-Kâ'bî olduğunu söyleyerek mevcut iktidarla Kâ'bî arasındaki ilişkiyi tenkit etmiştir.²²

Mâtürîdî'nin dönemin iktidarıyla ilişkilerini anlamak bakımından Ebü'l Hasen er-Rüstufâğnî'nin naklettiği şu olay da dikkate değerdir. Onun anlatımına göre, dönemin devlet başkanının görevlilerinden birisi, İmam Mâtürîdî'nin öğrencilerinden birinin evine yerleşir. Öğrenci hocası Mâtürîdî'ye, bu görevlinin evine yerleşmesi nedeniyle rahatsızlığını dile getirir. Bu sebeple, Mâtürîdî devlet başkanına bu kişinin evi boşaltması için bir elçi gönderir. Fakat sultan tarafından Mâtürîdî'nin bu talebine olumsuz karşılık verilir. Bunun üzerine Mâtürîdî, evi işgal eden kişiye beddua eder ve görevli hastalanır, ardından da evi boşaltır.²³ Bu hadiseler ve İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem itibarıyla herhangi bir resmi görev üstlenmemiş olması, idarecilerle ilişkilerinin iyi olmadığını göstermektedir.

Sâmânî (261-389/875-999) hakimiyeti altında Semerkant'ta yaşamış olan Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemi sükûn ve kargaşa bakımından iki bölüme ayırmak mümkündür. Bunların ilki huzur ve sükûnun mevcut olduğu ve Hicri II/IX. asrın ikinci yarısına kadar devam eden dönemi kapsamaktadır.²⁴ Bahsedilen bu dönem içerisinde Semerkant şehri ilim, ekonomi ve askeri bakımdan bizzat Sâmânîler tarafından desteklenmiştir.²⁵ Bununla beraber yine bu dönemde Semerkant ve Buhâra şehirleri hilafet merkezi olan Bağdat'a adeta rakip olacak seviyede ilim, sanat ve kültür alanlarında ilerleme kaydetmiştir. Aynı zamanda Semerkant bu dönemde pek çok farklı fırkaya ev sahipliği yapmış, Seneviyye, Mu'tezile ve Kerrâmiyye gibi fırkaların bölgede kendi fikirlerini yaydıkları medreselerinin bulunduğu bir yapı kazanmıştır. Yine bu dönemde

¹⁸ Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 60.

¹⁹ Hicri 460-534(1068/1139) yılları arasında yaşamış Hanefî fakihî ve Mâtürîdî kalamcısı.

²⁰ Ebû İshak İbrahim b. İsmail es-Saffâr, *Telhîsü'l-edille li-kavâidî't-tevhîd* (Kahire: Dârü's-Selâm, 2010), 70-71.

²¹ Hicri (886-931) yılları arasında yaşamış Mu'tezile alimi ve Kâ'bîyye fırkasının reisi. Geniş bilgi için bkz. Adil Bebek, "Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2021), 24/27.

²² Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, ed. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (Ankara: İsam/İslam Araştırmaları Merkezi, 2005), 348.

²³ Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, 39.

²⁴ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 7/279.

²⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir Makdîsî, *Ahsenü't-Tekâsim fi'l-Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1909), 380.

Şiilik ve sonraki dönemlerde Mâtürîdîlik olarak anılmaya başlayacak olan Hanefilik de bölgede etkin konuma gelmiştir. Hatta bahsi geçen fırkalar çeşitli zamanlarda bir araya gelerek ilmi tartışmalarda bulunmuşlardır.²⁶

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemin ikinci bölümü olan Hicri IV/X. asırda ise büyük kargaşa ve karışıklıklar oldukça fazladır. Bu zaman dilimi içerisinde Bâtıniler ve Karmatîler gibi grupların çıkardığı çeşitli huzursuzluklar, bununla beraber Şii Fâtımilerin Sâ mânî iktidarına uyguladığı baskılar ve Sâ mânî iktidarında meydana gelen taht mücadeleleri de huzur ve sükûnun bozulmasında önemli rol oynamaktadır. Sâ mânî Devleti'nin son devirlerinde pek çok karışıklıklar ortaya çıkmış, bölge içerisinde 310/922, 318/930, 331/942, 335/946 ve 380/990 tarihlerinde farklı boyutlarda pek çok ayaklanma meydana gelmiştir.²⁷ Özellikle Sâ mânî Devleti'nin son dönemlerinde, Sâ mânî hükümdarları Karmatî, Bâtîni, Kaderi ve Mu'tezili düşüncelere sempati duymaya başlamışlardır.

Konuyla ilgili olarak Pezdevî'nin aktardığı şu hadise dönemin iktidarının yaşadığı durumu anlamak için oldukça önemlidir. Nitekim Pezdevî'nin naklettiğine göre, Sâ mânî Devleti'nin yıkılış sürecinde Kaderi ve Mu'tezili düşüncüyü savunanlar, Buhâra şehrini hakimiyetleri altına almışlardı. Aynı zamanda Sâ mânî devlet ricali de bu fırkalarla yakın temaslarda bulunuyordu. Sâ mânî sultanının Ehl-i Sünnet düşüncesini savunan bir hocası (Pezdevî burada hocanın adını vermemektedir) vardı. Hoca bir gün sultana “Şu Kaderiyye ve Mu'tezile'den olanlar, senin devlet başkanlığını kabul etmiyorlar. Ehl-i Sünnetten olan bu bilginlerse senin devlet başkanı olduğunu kabul ediyorlar.” dedi. Bunun üzerine sultan “Bu nasıl olur!?” diyerek şaşkınlığını ifade etti. Hoca sultana bunu bir sonraki gün kendisine kanıtlayacağını söyleyerek oradan ayrıldı. Sonraki gün hoca Ehl-i Sünnet bilginlerini çağırdı ve sultana da bir sütünin ardına gizlenmesini söyledi. Bilginlere yönelen hoca “Eğer sultan, haram olduğuna inanarak zina eder, şarap içer, günah olan şeylerle iştigal eder ve zulmederse görevinden azledilir mi?” diye sordu. Bilginler buna karşın, bu fiilleri işleyen devlet başkanının azledilemeyeceğini, ancak tövbe etmesi gerektiğini belirttiler. Bu cevabın ardından hoca bilginlerin çıkmasına izin verdi ve ardından Kaderiyye ve Mu'tezile'ye mensup bilginleri çağırdı. Aynı soruları bu kimselere yöneltince, bilginlerin tamamı “Sultan azledilir.” cevabını verdi ve ardından onların da çıkışına izin verildi. Daha sonra sütünin ardından çıkan sultana gelerek, “Söylediklerini duydun.” Sultan, “evet” karşılığını verince, hocası “Seni, sultanlıktan azledilmiş olarak görüyorlar. Çünkü sen, bu çirkin fillerden bazılarını işliyorsun.” dedi. Bu hadiseden sonra sultanın emri ile Kaderiyye ve Mute'zile'ye mensup kişiler yakalanıp cezalandırılmaya başlandı ve böylece Mâverâünnehir bölgesinde sadece Ehl-i Sünnetin temsilcileri olan Hanefi-Mâtürîdî bilginler söz sahibi olmaya başladı. Hatta emir, Hanefi-Mâtürîdî bilginlere değerli kıyafetler ve hediyeler vererek onları taltif etti.²⁸

²⁶ Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, 39.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 7/78, 80, 133, 134, 208-212, 403, 404.

²⁸ Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2013), 297. Pezdevî'nin bu aktardıklarından günahkar imamın Ehl-i Sünnet tarafından savunuluyor gibi bir intiba bıraktığı görülmektedir. Bu itibarla belirtmek gerekir ki Mâtürîdî kelimacılar özelinde meseleye baktığımızda, imamın çeşitli şartlarda azledilebileceği belirtilmektedir. Buna göre; imamın adaletten sapması, fasık veya zalim olması, imam olma ehliyetini kaybetmesi gibi durumlarda imam azledilebilir. Mâtürîdî kelimacıları imamın naspının da azlinin de ehl-i hâl ve akd (seçkin temsilciler meclisi) elinde olduğunu belirtmektedirler. Zira Pezdevî de “İmamı nasbden topluluk (ehl-i hâl ve akd), onu azletme yetkisine de sahiptir.” demektedir. [el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 276, 280; Ebû'l-Mûîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din* (Dimaşk: Darü'l-Ferfur, 1993), 1/264, 268.] Ancak Ehl-i Sünnet kelimacıları hayatın olağan seyrini de göz önünde bulundurarak bazı durumlarda şartlar oluşsa dahi imamın azlini uygun görmemiş ve bunun ertelenebileceğini belirtmişlerdir. Maslahat/kamu düzeni eksenli bu bakışta eğer imamın azledilmesi büyük bir fitne, kan dökülmesi veya parçalanma doğuracaksa, bu durumda bazı Mâtürîdî âlimler sabırla yönetimin devamını uygun görmüşlerdir. (el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 278; en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*, 1/570.) Bu durumun oldukça yerinde bir düşünce olduğunu belirtmek gerekir. Zira hiçbir ekol, imamet

Hicri IV/IX. asrın başlarına kadar Ebû Hanîfe'nin savunduğu inancı benimseyen Sâ mânî emirleri, otoritelerini korumak için diğer fikir ve düşünce sahiplerine karşı olumsuz bir tavır takınmışlardır. Başlarda Sâ mânîler, içerisinde Mâtürîdî'nin de yer aldığı Dârü'l-Cüzcâniyye Ekolü'ne yakın dururken, bu dönemden sonra Hanefî Hadis Taraftarları olarak bilinen Dârü'l-İyâziyye'ye yaklaşmaya başlamışlardır.²⁹ Görüldüğü kadarıyla Pezdevî'ye kadar olan süreçte Mâtürîdîlik, genel olarak Mâverâünnehir bölgesiyle sınırlı bir alanda yaygınlık kazanan bir kelim ekolü olarak varlığını sürdürmüştür.

Bununla beraber son dönemlerde yapılan bazı çalışmalar göstermektedir ki Mâtürîdî ekolü neş'et ettiği bölge olan Mâverâünnehir'de Hanefî-Mâtürîdî çevrelerce gerekli ilgiyi görmüştür. Ancak İmam Eş'arî ve Eş'arî mezhebiyle kıyaslandığında bu bölge dışında yeterli düzeyde ilgi görmediği ve ihmale uğradığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.³⁰ Zira Eş'arîliğin mevcut iktidar tarafından desteklenmesi ve daha önce zikrettiğimiz saikler nedeniyle Mâtürîdîlikten daha fazla rağbet gördüğü yadsınamaz bir gerçektir.

Tüm bunlardan sonra İmam Mâtürîdî'nin fikir ve düşüncelerinin ilgiyi hak edecek düzeyde olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin İslam kelamındaki konumuna dair düşünceleri şu şekilde sıralamak mümkündür; Öncelikle İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet kelâmını hem Mu'tezile'nin aşırı akılcılığına hem de Selefî literalizmine karşı dengeleyici bir çizgide inşa etmiştir. Onun yaklaşımı, *"akıl rehberliğinde naklin yorumlanması"* ilkesine dayanmaktadır. Bu nedenle hem dinî nasları esas almakta hem de aklî delilleri ihmal etmemektedir. İmam Mâtürîdî'ye göre akıl, Allah'a ulaşmada yeterli bir araçtır, ama vahiy ile tamamlanır. O, *"Akıl olmadan din anlaşılmaz; vahiy olmadan da akıl kurtuluşu bulamaz."* şeklinde özetlenebilecek bir epistemolojiye sahiptir. Bu hem eleştirel düşünmeyi hem de imanın rasyonel olarak temellendirilmesini mümkün kılar. Aynı zamanda Mâtürîdî, Allah'ın sıfatlarını ispat etmekte, ama bu sıfatları mahlûkata benzetmeksizin açıklamaktadır. İnsan iradesini kabul ederek insana özgürlük alanı tanımakta, fakat her şeyin Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğini de inkâr etmemektedir. Bu yaklaşım, kader meselesinde *"ihtiyarî fiillerin kula nisbeti"* fikrini gündeme getirerek aşırı cebriyeye ya da tamamen özgürlükçü görüşlere karşı bir denge sunmaktadır. Yine o zamanının ilerisinde bir yaklaşımla dini otoritenin siyasî baskı aracı yapılmasına karşı mesafeli bir tavır takınmaktadır.³¹ Dinin, akıl ve adalet ilkesiyle anlaşılmasını savunarak totaliter din yorumlarının önüne geçmiştir.³² Bu itibarla Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet kelâmının Eş'arî ile beraber ikinci sacayağını oluşturmuştur.

2. Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin Mâtürîdîliğe Katkıları

Mâverâünnehir toprakları, tarih boyunca pek çok ilim adamının yetişmesine kaynaklık etmiştir. Ancak bölgede yetişen ilim adamlarıyla ilgili araştırma yapıldığında yeterli düzeyde kaynak bulunamama problemiyle karşılaşmaktadır. Bunun temel sebebi, bölgede biyografiye gereken önemin verilmemiş olmasıdır. Bu problem Muhammed el-Pezdevî'nin biyografisi için de geçerlidir. Zira kaynaklara baktığımızda kendisi hakkında bulabildiğimiz bilgiler birkaç satırdan öteye geçmemektedir. Kendisi Sadru'l-İslam Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b.

şartlarını taşımayan veya günahkar bir devlet başkanının toplumu temsil etmesini uygun görmez. Ayrıca bkz. Faruk Gün, "İman ve Küfür Pratikleri Üzerine Bir İnceleme: el-Mebhut Örneği", *Şarkiyat* 16/1 (30 Haziran 2024), 185-207; Faruk Gün, "İmâmet Meselesi Bağlamında Fırkalaşma Problemi Mesâ'ilü'l-İmâme Örneği", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (30 Haziran 2024), 249-272. Eş'arî düşüncede imâmete bakış için; Veysi Ünverdi, "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Cüveynî Örneği", *Usul İslam Araştırmaları* 29/29 (01 Temmuz 2018), 39-66.

²⁹ Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, 45-43.

³⁰ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 60; Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, 46.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 10-12, 59-62, 214-223, 300-315, 354-360.

³² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an* (Dımaşk: Daru'n-Nur, 1998), 1/69-85.

el-Hüseyin b. Abdilkerîm künyesiyle tabakat kitaplarında geçen Pezdevî, 421/1030 yılında günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunan, Pezde(Bezde)'de dünyaya gelmiştir.³³ Onun doğduğu Mâverâünnehir toprakları, birçok kültürün birlikte yaşadığı bir alan olmuştur. Zira bölge incelendiğinde birçok devletin kurulmuş olması, pek çok etnik grubun bir arada yaşaması vb. hususların bölgenin çok kültürlü bir yapı kazanmasında etkili olduğu görülmektedir. Bakıldığında bu topraklarda Gazneliler (963-1187), Karahanlılar (840-1212), Sâmânîler (819-1005) ve Büyük Selçuklu Devleti (1037-1157) gibi tarihe yön veren pek çok devlet kurulmuştur.³⁴ Yeri gelmişken Pezdevî denilince ilim çevrelerinde ilk olarak, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî (400-482/1010-1089)'nin akıllara geldiği ve Muhammed Pezdevî'yle karıştırıldığına temas etmek istiyoruz. Ancak bu zât İmam Pezdevî'nin ağabeyi ve aynı zamanda da hocasıdır.³⁵ İlim dünyasında eserlerinin kolay kavranması dolayısıyla Muhammed el-Pezdevî "*Ebü'l-Yüsr*" diye meşhur olmuş, buna karşın ağabeyi Ali b. Muhammed ise eserlerinin zor anlaşılması sebebiyle "*Ebü'l-Usr*" olarak tanınmıştır.³⁶

Pezdevî gerek Mâtürîdî ekolü gerekse de kendi ekolü dışında kalan birçok filozof ve kelimcinin eserlerini incelemiş, zaman zaman filozoflarla ilmi konularda tartışmıştır. O üstlendiği kadılık görevi nedeniyle de halkın sorunlarına oldukça vakıftır. Ayrıca kendisinin Arapça, Farsça ve Türkçe bilmesi pek çok kültürden insanla iletişim kurmasını kolaylaştırmış ve eserlerinin temayüz etmesine katkıda bulunmuştur.³⁷

Bu girizgahtan sonra Pezdevî'nin Mâtürîdî kelim okulunun teşekkülündeki katkıları, başlıklar halinde işlenecektir.

2. 1. Pezdevî'nin Yetiştirdiği Öğrenciler

Pezdevî yaptığı kadılık görevi sebebiyle sürekli halkın içerisinde bulunan bir şahsiyet olmuştur. Bu durum doğal olarak onun talebeler yetiştirmesine ve dolayısıyla da toplum içerisinde tanınmasını sağlayan başat etkenlerdendir. Zira meşhur öğrencilerinden Necmüddîn Ömer en-Neseffî (ö.537/1142), onun hakkında şöyle söylemektedir;

"İmam Pezdevî, Mâverâünnehir'deki yaşlılarımızın üstadı ve hocaların hocasıydı. Her bölgeden insanlar yanına gelirdi. Yeryüzü onun, usûl ve fîrû' alanındaki eserleriyle dolup taşmıyordu ve Semerkant bölgesinin kâdî'l-kudâtıydı."³⁸ Ömer en-Neseffî'nin hocası hakkındaki bu sözleri, Pezdevî'nin bulunduğu çevrede oldukça meşhur olduğunu, toplum içerisinde -en azından- bulunduğu Semerkant ve Buhara şehirlerinde kendisine yoğun bir teveccüh bulunduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. İmam Pezdevî'nin kadılık görevi îfa etmiş olması doğası gereği halkla yakın temas içinde olmasını sağlamış ve bu yolla da Mâtürîdîliğin -en azından bulunduğu bölge itibarıyla- halk tabanına yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bununla beraber Pezdevî'nin Buhara ve Semerkant gibi önemli ilim merkezlerinde bu göreve getirilmiş olması, özelde Pezdevî'nin kendisi genelde ise Mâtürîdîliğin devlet nezdinde itibar görmeye başladığını ve desteklendiğini göstermektedir. Zira ilk başlık altında da ifade ettiğimiz gibi İmam Mâtürîdî'nin dönemin iktidarıyla arasının iyi olmadığı malumdur.

³³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 1/285.

³⁴ Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2013), 81-132.

³⁵ Ferhat Koca-Bedir Murteza, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/266-267.

³⁶ Ebü'l-Hasen Muhammed Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidi'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1906), 125; Koca-Bedir, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", 34/264-266.

³⁷ Muhammed Aruçi, "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/266-267.

³⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 275; Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidi'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 49.

Pezdevî'nin birçok öğrenci yetiştirdiği belirtilmektedir. Bu talebeler arasında Abdullah b. Muhammed el-Hulemî, kendi oğlu Ebû'l-Meâlî Ahmed, yeğeni Hasan b. Ali, Osman b. Ali el-Bîkendî, Ahmed b. Nasr el-Buhârî, Muhammed b. Ebû Bekir es-Sincî ve Ebû Recâ Muhammed b. Muhammed gibi isimler bulunmaktadır.³⁹

Pezdevî'nin, yetiştirdiği öğrencilerin en meşhurları ise "*Te'vilâtü'l-Kur'ân*"ı şerh eden Alâüddîn es-Semerkandî (ö.539/1144) ve "*el-Âkâidü'n-Nesefiyye*" müellifi Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Neseî (ö.537/1142)'dir.⁴⁰ Kanaatimizce Pezdevî'nin hadis hocalığı yapmış olması da bölgedeki hadis taraftarlarının kendisine ve bu vasıta ile da Mâtürîdîliğe yönelmelerinde etkili olmuş olabilir. Zira öğrencisi Ömer en-Neseî, İmam Pezdevî'den sonra hadis öğretimine devam etmiştir. Ömer en-Neseî'nin öğrencisi Ali b. Muhammed es-Semerkandî (ö.535/1140)⁴¹ ise hocası senediyle hadis rivayetinde bulunmuştur.⁴²

2. 2. Pezdevî'nin Eserleri

Bir kelimat ekolünün geleceğe bıraktığı ve kendisinin tarih sahnesinden silinmesini engelleyen yegâne kaynak, ekolün müntesiplerinin bıraktığı eserlerdir. Daha önce Pezdevî'nin de birçok eser kaleme aldığını ifade etmiştik. Konumuzla alakalı olarak onun *Usûlü'd-Dîn* kitabı ön plana çıkmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hicri 370/980 ile 470/1077 arasında kapsayan yaklaşık bir asırlık süre içerisinde Mâtürîdî'den bahseden bir eser bulunmamaktadır.⁴³ Bu sebeple İmam Muhammed Pezdevî'nin *Usûlü'd-Dîn* adlı eserinin, Mâtürîdî'nin ikinci tanınma döneminin ilk eseri olduğunu söyleyebiliriz. Pezdevî bu eserinde, "*Ebû Hanîfe, usûl ve fîrû' da bizim imamımız ve önderimizdir.*"⁴⁴ demek suretiyle İmam A'zâm'ı önder kabul ettiğini belirtmiş, ikinci sırada da İmam Mâtürîdî'yi ön plana çıkarmak suretiyle, fikirlerini benimsediğini göstermiştir. Onun İmam Mâtürîdî'yi önder kabul ettiğini kendisi hakkında "*imam, şeyh, Ehl-i Sünnetin imamı*" gibi ifadeler kullanmasında görmek mümkündür.⁴⁵ Pezdevî'nin, İmam Mâtürîdî'yi ön plana çıkarıp, Ehl-i Sünnetin önderlerinden birisi olarak kabul etmesi hem İmam Mâtürîdî hem de Mâtürîdî düşünce için kayda değer bir öneme sahiptir. Pezdevî yazdığı eserlerle mezhebe önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bugün kelimat kitabı olan *Usûlü'd-Dîn*, usûl-i fıkha dair *el-Kitâb Fîhi Ma'rifetü'l-Huceci's-Şer'iyye* ve kıraat ilmiyle ilgili olarak *Zelletü'l-Kârî*' dışında elimizde eseri mevcut değildir. Bununla beraber Ömer en-Neseî'nin, Pezdevî'nin eserlerinin çok olduğundan bahsetmesinden hareketle, kayıp birçok eserinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında *Kitabü'l-Ğanâ, Emâli Sadru'l İslam el-Pezdevî Fi'l-Furû', Vâkı'at* eserleri sayılabilir.⁴⁶ Ayrıca Pezdevî'ye başka eserler de nispet edilmekle beraber, mevcut olmamaları sebebiyle bunu teyit etmek mümkün görünmemektedir. Ancak Pezdevî'nin eserlerinin günümüzde kayıp olması, geçmiş dönemde kendisinden sonraki alimler için bir kaynak olmasına engel değildir. Sözelimi Neseî, özellikle Allah'ın sıfatları, nübüvvet ve insan fiilleri gibi konularda Pezdevî'nin görüşlerine yer vermiştir.⁴⁷ Yine Teftâzânî,

³⁹ Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 188; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992), 19/49.

⁴⁰ Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 4/591-592; Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 124.

⁴¹ Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye*, 4/591-592; Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 194.

⁴² Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye*, 4/192.

⁴³ Ayrıca bkz; Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, 152.

⁴⁴ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 4.

⁴⁵ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 13.

⁴⁶ Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *el-Kitâb Fîhi Ma'rifetü'l-Huceci's-Şer'iyye*, ed. Abdulkadir b. Yasin el-Hatib (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 9. Eserlerle ilgili ayrıca bkz. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 1/165; Hakan Yıldızhan, *Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin Maturidi Kelam Sistemine Katkıları* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 9-10.

⁴⁷ en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, 1/162. Krş. el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 129-130.

doğrudan atıf yapmasa da Pezdevî'nin Usûlü'd-Dîn eserindeki delillendirme yöntemini ve mantık örgüsünü benimsemiştir. Özellikle onun iman ve akıl-nakil dengesi konularındaki görüşlerinde Pezdevî'nin etkisi görülmektedir.⁴⁸ Son bir örnek vermek gerekirse Ali el-Kârî de "Allah'ın sıfatları, zâtına zâid ezeli hakikatlerdir. Pezdevî, bu konuda Ehl-i Sünnet'in çizgisini muhafaza eder." şeklinde Pezdevî'den iktibaslarla bulunmaktadır.⁴⁹ Bununla beraber Pezdevî, yazdığı eserlerle kendisinden sonra gelen Mâtürîdî bilginlerin yeni eserler yazmaları için önemli bir adım atmış, yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla da Mâtürîdîliğin Orta Asya'dan bugün yaşadığımız Anadolu toprakları da dahil olmak üzere birçok bölgeye taşınmasını sağlamıştır. Ayrıca bu vasıta ile İmam Mâtürîdî'ye bir teveccüh oluşmuş ve eserlerine ilgi artmıştır.

Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin uzun bir süre ihmale uğradığını, fikir ve düşüncelerinin gereken ilgiyi görmediğini yukarıda belirtmiştik. Bahsettiğimiz bu dönem içerisinde sadece Hanefi-Mâtürîdî gelenek içerisinde bulunan Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö.373/983), Ali b. Said Ebü'l-Hasan er-Rüstüfağnî (ö.345/956) ve onun öğrencisi olan İbn Zekeriyâ Yahya b. İshak (ö. IV/X. yy) eserlerinde İmam Mâtürîdî'den kısmen bahsetmişlerdir.⁵⁰

Bahsi geçen bilginler Mâtürîdî'den kısmen bahsetmiş olsalar da İmam Mâtürîdî'nin, asıl tanınırlığının Muhammed el-Pezdevî yoluyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Zira Pezdevî'nin dedesi Abdülkerim b. Musa (ö.390/1000), Mâtürîdî'den ders almış ve öğrenciliğini yapmıştır. Pezdevî, ilk tedrisatını babasından almış ve bu vasıta ile dedesinin de eğitim aldığı Mâtürîdî'nin "Te'vilâtü'l-Kur'ân" ve "Kitâbü't-Tevhid" gibi bazı eserlerini incelemiştir. Pezdevî, bu vasıta ile İmam Mâtürîdî'yi tanıma fırsatı bulmuştur.⁵¹ O, Mâtürîdî'nin ve eserlerinin unutulmaya yüz tutmasını engellemiş ve Mâtürîdî'nin kaybolma tehlikesi bulunan eserlerini ortaya çıkarmıştır. Zira Pezdevî'nin Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* adlı eseri hakkında "buldum" (وجدت) ifadesini kullanması, bu eserin uzun bir süre mevcut olmadığını göstermektedir.⁵²

Ebü Mansûr el-Mâtürîdî 333/944 yılında vefat etmesine rağmen, Mâtürîdîlik XI. yüzyılda müstakil bir mezhep haline gelmiştir. Bunun temel sebebi Mâtürîdîliğin, İyâzî, Pezdevî, Mekhûlî ve Nesevî ailelerinin ilk halkayı oluşturduğu dar bir alanda varlığını sürdürmesidir. Mâtürîdîliğin ortaya çıktığı Mâverâünnehir bölgesinin Abbasi yönetiminin siyasi merkezine uzak oluşu ve Abbasilerin bu bölgede tam olarak kabul görmemiş olması da İmam Mâtürîdî'nin görüşlerinin bu aileler arasında kalarak, yayılma imkânı bulamamasına sebep olmuştur.⁵³ Zikrettiğimiz dönem itibarıyla Mâtürîdî'nin tanınmasında Muhammed el-Pezdevî'nin yazdığı eserler önem arz etmektedir. Ebü'l-Muîn en-Nesevî'nin de Mâtürîdî'nin tanınmasına önemli katkıları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca Pezdevî ile Nesevî arasında yaklaşık olarak on yedi yaş gibi bir sürenin bulunması, Necmeddin en-Nesevî ve Alâeddin es-Semerkindî gibi ortak talebelerinin mevcudiyeti, aynı zamanda Nesevî'nin de Pezdevî'nin yaşadığı Semerkant ve Buhâra'da bulunup, bu şehirlerde eğitim almış olması gibi saikler Pezdevî'den de eğitim almış olabileceğini akıllara getirmektedir. Ayrıca Pezdevî'nin oğlu Ahmed el-Pezdevî'nin de Nesevî'ye talebelik yapmış olması, Pezdevî ve Nesevî ailelerinin birbirleriyle yakın ilişkiler kurduklarını göstermektedir.⁵⁴ Dolayısıyla bir hoca-talebe ilişkisinin gerçekleşmiş olması muhtemel görünmektedir. Bununla beraber Nesevî'nin eserleri ile Pezdevî'nin eserleri karşılaştırıldığında, Pezdevî'nin dilinin basit olması ve bu sebeple hem geniş halk kesimlerine hem de ilim erbabına

⁴⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid en-Neseviyye*, ed. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 10-12. Krş. el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 42-45.

⁴⁹ Ebü'l-Hasan Nûreddîn Ali Sultân Muhammed el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 51-53. Krş. el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 116-118.

⁵⁰ Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, 163-174.

⁵¹ Kuraşı, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, 4/98-99; Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidi'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 188.

⁵² el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 14; Koca-Bedir, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", 34/66.

⁵³ Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, 146-148.

⁵⁴ Leknevi, *Kitâbü'l-Fevâidi'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 188.

hitap etmesi gibi nedenlerle Mâtürîdîliğin bulunduğu bölgede yayılmasında önemli bir rol oynadığını söylemek isabetlidir. Zira Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn* adlı eserini üst tabakada bulunan alimlerin başvuracakları önemli bir kaynak, halkın da Ehl-i Sünnet akidesini açık ve anlaşılır bir şekilde öğrenebileceği bir metot izleyerek yazdığını beyan etmektedir.⁵⁵ O, İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini sistemli bir şekilde ortaya koymuş, Mâtürîdî'nin eserlerindeki anlaşılması güç olan kapalılıklar ve gereksiz uzatmalar yerine, sade ve anlaşılır bir dil kullanarak Mâtürîdî'nin tanınırlığının artmasını sağlamıştır. Nitekim kendisi için "*Ebü'l-Yüsr*" (Kolaylığın babası) lakabının verilmesi de eserlerindeki bu kolay anlaşılabilirlikten ileri gelmektedir. Sözelimi Pezdevî, Mâtürîdî'nin aksine Allah'ın varlığı hakkındaki delilleri, Allah'ın sıfatları, iman-amel ilişkisi gibi birçok konuda daha sade ve anlaşılır bir dil kullanmaktadır.⁵⁶

Pezdevî'nin bu eseri kaleme alma sebeplerinden birisi de kendi dönemine kadar Semerkantlı bilginler tarafından yazılmış olan kelâmî eserleri yetersiz bulmuş olmasıdır. O, *Usûlü'd-Dîn* kitabında, Mâtürîdî'nin "*Kitâbü't-Tevhid*"inde muğlaklık ve gereksiz uzatmaların olduğunu, eserin tertibinde ise bazı düzensizlikler bulunduğunu belirtmektedir. Pezdevî *Kitâbü't-Tevhid*'le ilgili eleştirilerine örnek vermemekle beraber, bakıldığında kanaatinde haklı olduğu görülmektedir. Sözelimi *Kitâbü't-Tevhid*'te tartışılan felsefî ve kelâmî kavramların açıklanmaması, karşıt görüşteki mezhepleri eleştirirken doğrudan karşıt görüşlerin ayrıntılarına girilmediğinden polemiklerin bağlamının eksik kalması, Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığı ve sıfatlar üzerine geliştirdiği akıl yürütmelerde konuyu soyut düzlemde ele alması ve böylelikle okuyucunun takibinin zorlaşması, aynı konuların tekrarı, polemiklerin aşırı detaylandırılması ve akli istidlâlin gereğinden fazla uzatılması gibi örnekler verilebilir.⁵⁷ O, bahsedilen problemlerin *Kitâbü't-Tevhid*'te bulunmaması durumunda, bu eserin yeterli geleceğini, dolayısıyla kendisinin *Usûlü'd-Dîn*'i yazmayacağını belirtmiştir.⁵⁸ Her ne kadar İmam Pezdevî, bu eserin yeterli geleceğini ifade etmiş olsa da kendi eserinde Mâtürîdî'nin bazı görüşlerini açık bir şekilde eleştirerek ona muhalefet etmesi, ona tam olarak bağlı olmadığını ve aynı zamanda da Mâtürîdîliğin teşekkül sürecinde olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Pezdevî'nin Mâtürîdî'ye muhalefetine örnek vermemiz gerekirse; o, Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığı ve birliğinin, salt akılla bilinebileceği görüşünü⁶⁰ ihtiyatla karşılamakta ve "*Allah'ın bilinmesi, akıl yoluyla mümkündür, fakat asıl kaynak şeriattır.*" demektedir.⁶¹ Burada onun bu görüşünün isabetli olduğunu belirtmek gerekir. Zira gaybi alana ait olan bir varlığı salt akılla kavramak oldukça zordur.⁶² Mâtürîdî imanı kalp ile tasdik dil ile ikrar olarak kabul etmekte, amelin ise imanın bir cüzü olmadığını belirtmektedir.⁶³ Aynı konuda Pezdevî, ameli imanın mütemmimi olarak görmekte ve amelsiz imanı eksik kabul etmektedir.⁶⁴ Mâtürîdî'nin Allah'ın fiillerinde mutlaka bir hikmet ve gaye bulunduğu⁶⁵ görüşüne muhalefet eden Pezdevî, Allah'ın fiillerini mutlak irade ve kudret eksenli bir anlayışla değerlendirerek, fiillerinde hikmet aranmayacağını belirtir.⁶⁶ Aynı şekilde Mâtürîdî, sıfatlar konusunda "*ne zâtın aynı ne de gayrıdır*" şeklinde

⁵⁵ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 4.

⁵⁶ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 12, 26, 116.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 15, 95, 110-112, 124-126.

⁵⁸ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 4.

⁵⁹ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 2-3, 203-204, 207-211.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 9-10.

⁶¹ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 19-21.

⁶² Gayb bilgisiyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Mehmet Emin Günel, "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'an'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 49/49 (30 Haziran 2020), 107-136.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 300-305.

⁶⁴ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 116.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 257-260.

⁶⁶ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 67.

müphem bir ifade kullanmasına karşın⁶⁷, Pezdevî bu konuda daha açık ve sistematik ifadeler kullanarak “*Sıfatlar zâtla kaim ve mahlûktan farklıdır.*” demektedir.⁶⁸ Bu ve buna benzer örnekler Mâtürîdîliğin teşekkülünün devam ettiğine delalet etmektedir. Zira teşekkülünü tamamlamış bir kelam ekolünde genelde mezhebin temel görüşünün dışına çıkılmamakta, aksine bu görüş çeşitli misallerle takviye edilerek mezhebin genel görüşü sağlamlaştırılmaktadır. Pezdevî’nin bu tutumu aynı zamanda yanlış olduğuna kanaat getirdiği bir konuyla karşı karşıya kaldığında bir kelamcı olarak, o meseleyi düzeltmeyi kendisine görev edindiğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Ayrıca belirtmek gerekir ki onun İmam Mâtürîdî’yi Ehl-i Sünnetin reislerinden kabul etmekle beraber, bazı konularda eleştirmesi, Mâtürîdî’nin gelişimi açısından da önemlidir. Zira Pezdevî’den sonra gelen bazı Mâtürîdî kelamcılar da onun ardından giderek, İmam Mâtürîdî’ye bağlılıklarını belirtmekle beraber Mâtürîdî’nin birtakım görüşlerini tenkit etmiş ve kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır.⁶⁹

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî’nin fikir ve düşünceleri hem kelâm ilmi hem de İslâm düşünce tarihi açısından oldukça önemlidir. İslam kelamına yaptığı en büyük katkı Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin önemli bir temsilcisi olup, özellikle *Usûlû'd-Dîn* adlı eseriyle Ehl-i Sünnet’in kelâmî esaslarını sistemli bir şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Mezhebe en büyük katkılarından birisi Mâtürîdî’nin çoğunlukla dağınık şekilde eserlerine yansımış olan fikirlerini toparlayarak, Mâtürîdî kelâm okulunun sistemleşmesine yaptığı katkılardır.⁷⁰ Bunu yaparken oldukça basit ve yalın bir dil kullanması da Mâtürîdîliğin geniş halk tabanlarına yayılmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle iman-amel ilişkisine getirdiği açıklık, Allah’ın sıfatları konusunda orta yolu tutması, akıl ve nakil ilişkisi, toplum ve devlet algısı gibi konuları⁷¹ derin kelâmî ve felsefi konulara girmeden halk dilinde anlatması da Mâtürîdîliğin toplumda teveccühle karşılanmasına kaynaklık etmiştir. Onun meseleleri açıklarken sehl-i mümteni bir dil kullanması Mâtürîdîliğin Mu'tezile gibi tepkiyle karşılanmasını da engellemiştir. Sözelimi İmam Mâtürîdî ve Pezdevî, iman, akıl ve insan fiilleri gibi kelâmî meseleleri derinlemesine ele alarak, rasyonel temellere dayalı ve tutarlı bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Mâtürîdî, taklidî imanı geçerli görmekle birlikte, delile dayalı imanı daha faziletli kabul etmiş; bu tutumuyla hem geniş halk kitlelerini dışlamamış hem de aklî tefekkürü teşvik eden mutedil bir yaklaşım ortaya koymuştur.⁷² Pezdevî ise Allah’ın varlığını “*hudûs*” deliliyle ispatlamış; evrenin sonradan yaratılmışlığının, ezelî ve kadîm bir yaratıcıyı gerektirdiğini kaydetmiştir.⁷³ Bu yaklaşım, Mâtürîdîliğin akli esas alan teolojik inşasını açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Pezdevî’nin Allah’ın kelâm sıfatının ezelîliğini savunması ve Kur’ân’ın mahlûk olmadığını belirtmesi, Mâtürîdî’nin aynı doğrultudaki görüşleriyle birlikte, Mu'tezile’ye karşı Ehl-i Sünnet’in kelâmî pozisyonunu tahkim etmeye yöneliktir.⁷⁴ Ayrıca, Pezdevî’nin sıfatları “*zâtiyye*” ve “*fi’liyye*” şeklinde kategorize ederek sunması, meselenin didaktik olarak anlaşılabilirliğini artırmaya yönelik bir gayrettir. İnsan fiillerinin yaratılışı meselesinde ise Pezdevî, Allah’ın yaratıcı kudreti ile kulun cüz’î iradesi arasında bir denge kurmakta ve insanın ahlâkî sorumluluğunu temellendiren Mâtürîdî düşüncenin ana dayanaklarından birini teşkil etmektedir.⁷⁵

⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 107-110.

⁶⁸ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 35-36.

⁶⁹ Kemâlettin Ebû Şerif İbn Hümâm, *Kitâbü'l-Müsâmera fî Şerhi'l-Musâyera* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Turas, 2006), 85,111,180.

⁷⁰ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 5-7 (mukaddime bölümü).

⁷¹ bk. el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 112-117, 157-158, 212.

⁷² el-Mâtürîdî, *Te'vilatül-Kuran*, 1/123.

⁷³ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 78.

⁷⁴ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 56.

⁷⁵ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 89.

2. 3. Pezdevî'nin Ebû Hanîfe ve İmam Mâtûrîdî Savunusu

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Hanefî-Mâtûrîdî düşünce geleneğinin önemli bir temsilcisi olarak hem Ebû Hanîfe'nin hem de İmam Mâtûrîdî'nin kelâmî görüşlerini yalnızca nazarî bir çerçevede aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bu görüşleri halkın anlayabileceği sadelikte ifade etme gayretinde bulunmuştur. Bu yönüyle Pezdevî, kelâm ilminin hem entelektüel hem de irşadî işlevini bir arada yürüten bir alan olduğunu ortaya koymuştur.

Kelam tarihindeki tartışma konularından birisi îcâd (yaratma) ile mevcûdun (yaratılan) ezeli mi hâdis mi olduğu durumudur. Eş'ari düşüncede îcâd ile mevcûd, tekvin ile mükevven ayrıdır ve diğer fiili sıfatlar gibi hâdistir. Eş'arilere göre tekvine verilen rol yaratmaktır, dolayısıyla kudret sıfatına iradenin katılmasıyla bu netice meydana gelmekte ve başka bir sıfata gerek kalmamaktadır.⁷⁶ Onların bu konudaki endişelerinin kaynağı, tekvin ile mükevveni aynı kabul etmeleri ve tekvinin ezeli bir sıfat olarak kabul edilmesinden mükevvenin dolayısıyla da mahlûkatın ezeli olmasının kabul edilmesi gerekeceği düşüncesidir. Konu hakkında Mu'tezile ise Allah'ın zâtında ezeli bir fiilin bulunmasının zâtta değişim (teğayyür) anlamına geleceği düşüncesinden hareketle, îcâdın hâdis olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla onlara göre hem îcâd hem de mevcut hâdistir.⁷⁷ Mâtûrîdî düşüncede ise îcâd ve mevcut konusunda orta bir yol izlenme cihetine gidilmiştir. Buna göre İmam Pezdevî Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî'yi İmam-ı A'zâm Ebû Hanîfe'nin düşünce sistemini aynen kabul eden ve sistemleştiren bir şahsiyet olarak görmekte ve konuya bakışını şu şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁸ O, tekvin bahsini işlerken Mâtûrîdî'nin "Îcâd, mevcuttan başkadır, îcâd hâdis değildir. Ancak ezeldir." diyerek Ehl-i Sünnetin bu konudaki görüşünü tashih ettiğini belirtmektedir. Konunun devamında da "Ebû Hanîfe'nin ve ashabının mezhebi de budur." diyerek Mâtûrîdî'yi Ebû Hanîfe'nin görüşlerini olduğu gibi benimseyip, yanlış anlaşılan fikirlerini düzelteren bir kişilik olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁷⁹ Bizce Pezdevî'nin konu hakkındaki görüşü oldukça yerindedir. Buna birkaç örnek vermemiz gerekirse; Ebû Hanîfe, Allah'ın ahirette müminler tarafından görüleceğini, ancak bu görmenin keyfiyetini bilemeyeceğimizi belirtmektedir.⁸⁰ Mâtûrîdî bu görüşün Müşebbihe tarafından yanlış yorumlandığını belirterek, bunun cismânî bir görme olamayacağını kaydeder. Ardından konuyu Ebû Hanîfe'nin görüşüne paralel olarak yorumlayarak, felsefî ve kelâmî bir düzlemde izah eder.⁸¹ Kader ve insan fiilleri konusunda Ebû Hanîfe, "Kullar fiillerini yaratmaz, fakat onları kazanırlar(kesb)" demektedir.⁸² Mâtûrîdî ise Ebû Hanîfe'nin bu söylemini Mu'tezile'nin cebr ithamından koruma gayesiyle, fiili Allah'ın yarattığını, ancak bunun kulun tercih ve kesbine göre olduğu yorumunu yapar.⁸³ Yine Ebû Hanîfe, büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî kalmayacağını ve şefaatin mümkün olduğunu belirtir.⁸⁴ Mâtûrîdî, bu durumun yanlış anlaşılmaya müsait olduğunu düşünerek ve aynı zamanda Ebû Hanîfe'ye gelebilecek tenkitleri bertaraf etmek için, "Şefaât Allah'ın iznine bağlıdır. Şefaât, O'nun rahmetini yayma vasıtasıdır; yoksa günahları önemsizleştirme aracı değildir." demektedir.⁸⁵ Aynı şekilde Ebû Hanîfe, sıfatlar konusunda "Allah'ın sıfatları kadîmdir, ne O'dur ne de O'ndan başkadır."

⁷⁶ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim Eş'arî, *el-Lüma fi'r-Red alâ Ehl-i'z-Zeyğ vel-Bid'a*, ed. Muhammed Emin Dannâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 82-84.

⁷⁷ Ahmet b. Abdilcebbar el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 6/25-30.

⁷⁸ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 14.

⁷⁹ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 77.

⁸⁰ Nu'man b. Sabit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, ed. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 1992), 48.

⁸¹ Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 135-138.

⁸² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 52.

⁸³ Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 390-395.

⁸⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 44.

⁸⁵ Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 436-438.

demektedir.⁸⁶ Mâtürîdî ise bu sıfatları zâtla kâim fakat müstakil bir varlık olarak düşünülmeyecek şekilde tanımlar. Aynı zamanda Mu'tezile'nin sıfat inkârına karşı net bir pozisyon alarak *"Sıfatların inkârı, Allah'ı tanımanın imkanını ortadan kaldırır. Sıfatlar vardır ve zâtla kâimdir."* diyerek İmam A'zâm'ın görüşünü tafsilatlandırmaktadır.⁸⁷

Pezdevî'nin İmam A'zâm'ın fikirlerini müdafaa ettiği görülmektedir. O, özellikle Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *"iman artmaz ve eksilmez; amel imanın bir parçası değildir"* görüşünü savunmakta ve bu görüşün Selefi literalizme karşı güçlü bir nazarî sistem oluşturduğunu ifade etmektedir. O, *"İman bir tasdiktir; artmaz ve eksilmez. Amel ise imanın bir parçası değildir. Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımı, sahih akla ve nakle muvafıktır"*⁸⁸ diyerek Ebû Hanîfe'nin iman anlayışının hem teorik tutarlılığına hem de naklî kaynaklarla uyumuna dikkat çeker. Benzer şekilde Pezdevî, Ebû Hanîfe'nin ulûhiyet tasavvurunun temelini oluşturan Allah'ın sıfatlarının ezelîliği ve Kur'ân'ın mahlûk olmadığı yönündeki görüşlerini de açık bir şekilde savunur. Bu hususta, Ebû Hanîfe'nin akîdevî mirasının sadece tarihsel değil, aynı zamanda rasyonel ve sistematik bir temel arz ettiğini vurgular. Pezdevî bu noktada şunları ifade eder: *"Allah'ın sıfatları ezelîdir ve Kur'ân mahlûk değildir; Ebû Hanîfe'nin bu görüşü hem aklî hem de naklî delillerle desteklenmiştir"*.⁸⁹

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, sadece Ebû Hanîfe'nin değil, aynı zamanda İmam Mâtürîdî'nin kelâmî sistemini de hem teorik düzlemde savunmuş hem de bu düşüncüyü halk arasında anlaşılabilir kılma çabasını sürdürmüştür. Pezdevî'nin bu yönü, Mâtürîdî geleneğin rasyonalist ve mutedil yapısının toplum nezdinde daha geniş kabul görmesini hedefleyen bilinçli bir irşad faaliyetine işaret eder.

Pezdevî, İmam Mâtürîdî'nin aklî bilginin değeri hakkındaki yaklaşımını benimsemiş ve özellikle Allah'ın varlığının bilinebilirliğini akıl üzerinden temellendiren bu yöntemi, Eş'arîliğin akla sınırlı bir rol atfeden tutumuna karşı sistematik biçimde savunmuştur. Ona göre, akıl sadece teorik düşüncenin değil, aynı zamanda şer'î hükümlerin anlaşılmasında da asli bir kaynaktır. Nitekim şu ifadeleri dikkat çekicidir: *"Şer'î deliller, aklî delillere binaen değerlidir. Akıl yok saymak, dini de yok saymaktır"*.⁹⁰ Bu vurgu, Pezdevî'nin Mâtürîdî metodolojisine duyduğu bağlılığın bir yansımasıdır. Akıl ile nakil arasında bir çatışma değil, tamamlayıcılık ilişkisi kuran bu yaklaşım, Hanefî-Mâtürîdî kelâmının temel dayanaklarından biridir.

Pezdevî, Mâtürîdî'nin insan fiillerine dair yaklaşımını da savunarak bu konuda Eş'arîliğin cebrî eğilimlerine karşı çıkmaktadır. Mâtürîdî'ye göre, insanın fiilleri ne tamamen Allah'a ne de sadece kula isnat edilebilir. Aksine bu fiillerde Allah yaratıcı, insan ise kazanan konumundadır. Pezdevî bu dengeyi şöyle ifade eder: *"Kulun fiilinde hem Allah'ın yaratması hem de kulun kazanması vardır. Mâtürîdî bu konuda orta yolu tutmuştur"*.⁹¹ Bu yaklaşım hem kader inancını hem de insanın sorumluluğunu birlikte açıklama çabasıdır. Pezdevî'nin bu yorumuyla, Mâtürîdî'nin adalet merkezli ve ahlâkî sorumluluğu ön planda tutan kelâmî yaklaşımı daha görünür hale gelmektedir.

Bununla beraber Pezdevî, yalnızca şahıslara veya görüşlere yönelik savunularla yetinmeyip, kelâm ilminin bizzat kendisini de müdafaa etmiştir. Özellikle Ehl-i hadis

⁸⁶ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 40.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 106-110.

⁸⁸ el-Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akâidi, 34.

⁸⁹ el-Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akâidi, 154.

⁹⁰ el-Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akâidi, 193.

⁹¹ el-Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akâidi, 240.

çevrelerinin kelâm ilmine yönelttiği eleştirilere karşı⁹², bu ilmin dinin rasyonel temellerle anlaşılması ve savunulması açısından vazgeçilmez olduğunu ifade eder. Pezdevî bu bağlamda şu ifadeyi kullanır: “Kelâm ilmi, dinin anlaşılması ve savunulması için zaruridir; bu ilmi ihmal etmek, dini savunmasız bırakmaktır”.⁹³ Bu beyan, kelâmın yalnızca felsefî bir çaba değil; aynı zamanda imanî değerlerin ve İslâmî öğretilerin korunmasında temel bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeri gelmişken Pezdevî'nin Ehl-i Sünnet kavramından ne anladığını da açıklamak gereklidir. O, *Usûlü'd-Dîn*'de “Ehl-i Sünnet” tabirini sıklıkla kullanmakta ve bu ifadeyle Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Hanefî-Mâtürîdî geleneği kastetmektedir. Zira Pezdevî, Ehl-i Sünnetin kurucularından kabul edilen İbn Küllâb el-Basri (ö.240/854?)'yi ve Eş'arî kelamının kurucusu Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö.324/935-36)'yi eleştirmektedir. Eş'arî'nin kaleme aldığı eserlerin çoğunlukla Mu'tezile'yi tenkit etmeye yönelik olduğunu belirten Pezdevî, Eş'arî ve İbn Küllâb'ı Ehl-i Sünnetten kabul etmekle birlikte, onların bazı kelâmî konularda hata ettiklerini ifade etmektedir.⁹⁴ Bu itibarla biz de sırasıyla onun Eş'arî'ye ardından da İbn Küllâb'a tenkitlerini ve Ehl-i Sünnete muhalif olduğunu kaydettiği görüşlerini inceleyeceğiz.

2. 4. Pezdevî'nin Eş'arî'ye Eleştirileri

Eş'arî'ye göre fiil/tekvin ile mef'ul/mükevven aynı şeydir. Pezdevî bunu tenkit ederek, Allah Teala'nın rahmet, rızıklandırma, yaratma gibi sıfatlarının bulunduğunu, bu sıfatlarının da diğer sıfatları gibi ezeli olduğunu belirtir. Eş'arî'nin tekvin ile mükevveni aynı şeyler olarak kabul etmesi Pezdevî'ye göre, onun en hatalı görüşüdür.⁹⁵ Ancak burada Eş'arî düşüncenin neden böyle bir görüşü tercih ettiği önemlidir. Zira Eş'arî düşüncede, “tekvin” ile “mükevven” arasında zorunlu bir birliktelik olduğu kabul edilir. Buna göre, Allah'ın “tekvin” sıfatı ezeli ise, onun konusu olan “mükevven” yani mahlûkat da ezeli olmak durumundadır. Zira onlara göre, mükevven olmadan tekvinin mevcudiyetinden söz edilemez. Bu yaklaşım, Eş'arîlere göre yaratılmış olanın ezeliliği gibi bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple onlar Allah'ın fiili sıfatlarını hâdis kabul etmişlerdir.⁹⁶ Buna karşılık Pezdevî de dahil olmak üzere Mâtürîdî kelimciler ise tekvin sıfatı ile mükevvenin mahiyet itibarıyla farklı olduklarını savunmaktadırlar. Onlara göre tekvin, Allah'ın ezeli bir fiili sıfatı olup kadîmdir; ancak bu sıfatın konusu olan mükevven, hâdis olabilir.⁹⁷ Bu ayırım, yaratma fiilinin Allah'a ait ezeli bir sıfat olduğunu kabul ederken, yaratılanın zamanla sınırlı olduğunu temellendirmeyi mümkün kılar. Dolayısıyla konu hakkında Mâtürîdî düşüncenin daha mutedil ve realiteyle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Yine Pezdevî, Eş'arî'nin Allah'ın küfre ve günaha rıza gösterdiği, buna muhabbetinin bulunduğu görüşünde olduğunu belirterek, bu durumu tenkit etmektedir. Buradan hareketle bu düşüncenin hatalı olduğunu, Allah'ın kulun küfrüne ve günah işlemesine rızasının olmadığını ifade etmektedir.⁹⁸ Öncelikle Eş'arî düşüncede Allah'ın küfre ve günaha,

⁹² Kelam ilmine yönelik tenkitler için bkz. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Der'ü Teârüzi'l-Akl ve'n-Nakl Muvâfakatü Sahihî'l-Menkul li-Sarihi'l-Ma'kul*, ed. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1991), 1/93-96.

⁹³ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 259.

⁹⁴ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 14.

⁹⁵ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 252; Necati Şahin, “Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvin Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş'arîlerin Açmazları”, *Akif* 52/1 (30 Haziran 2022), 46-64.

⁹⁶ el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilâfü'l-Musallin*, ed. Hellmut Ritter (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2005), 290-292; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkullânî, *et-Temhîd* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezhariyye li't-Turâs, 2002), 275-277; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-İtikâd* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1962), 85-86.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 100-102; el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 113-123; en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*, 1/187-189.

⁹⁸ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 252.

rızasının ve muhabbetinin bulunmadığını belirtmek gerekir. Zira onlara göre bu fiiller Allah'ın bilgisi ve yaratması dâhilindedir, ama rızası ve sevgisi dahilinde değildir.⁹⁹ Eş'arî düşüncenin bu görüşte olmasının temel sebebi, onların ilah tasavvuruyla alakalıdır. Buna göre onlar kudret eksenli bir ilah tasavvurundan hareketle, Allah'ın kulu üzerinde dilediği her türlü tasarrufta bulunabileceğini kabul etmektedirler. Dolayısıyla Allah, dilediği için küfür ve günah meydana gelmektedir. Ancak O, bunlardan hoşnut değildir. Kanaatimizce Pezdevî'nin buradaki eleştirisi isabetli değildir. Onun bu tenkidi ya Eş'arî'nin görüşünü tam olarak incelememiş olması ya da yanlış yorumlaması sebebiyle gerçekleşmiş olmalıdır. Bu durumun kısmen anlaşılabilir olduğunu da belirtmek gerekir. Zira Mâveraünnehir gibi dönemin önemli ilim ve siyaset merkezlerinden uzak bir bölgede bulunan Pezdevî'nin Eş'arî düşüncenin tüm görüşlerine hâkim olmaması beklenen bir durumdur. Ancak bu mazuriyetin onun Eş'arî ile ilgili yaptığı yorumların bazılarında isabetsiz olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Eş'arî'nin iman tanımını da tenkit eden Pezdevî, Eş'arî'nin imanın kalp ile tasdik, dil ile de ikrar görüşünü tashih ederek; sadece kalp ile tasdik olduğunu, ancak dil ile ikrarın ise dünyada kişiye yapılacak muamele bakımından önemli olduğunu vurgular. Ona göre kalbin tasdiki olmadan dil ile ikrarın bir önemi yoktur.¹⁰⁰ Pezdevî'nin Eş'arî hakkındaki bu yorumu bizce isabetli olmasa gerektir. Zira Eş'ari düşüncede İmam Eş'ari'den itibaren Bâkılânî (v. 403/1013), İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), Gazzâlî (505/1111), Şehristânî (v. 548/1 153), Fahrreddin er-Râzî (v. 606/1203) ve Seyfüddin el-Âmidî (v. 631/1233) gibi Eş'ari kelimcilerin tamamı, imanın bir kalp ve vicdan işi olduğunu benimsemiş, dolayısıyla imanın kalbin tasdiki olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰¹ Pezdevî'nin imanın tanımı konusunda Eş'arî'ye yaptığı tenkitlerin sebebi anlaşılamamakla beraber, bunun çeşitli etkenlerle meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bizce Pezdevî, ya Eş'arî'nin iman tanımını yanlış anlamış ya da kendisinin bu tenkitleri yapmasında kadılık görevinde bulunması etkili olmuş olmalıdır. Zira bu görev dolayısıyla halkla iç içe olan Pezdevî, toplumdaki iman anlayışının bir yansıması olarak imanın kalp ile tasdik olduğu görüşünü kabul etmiştir. Bizce onun teori yerine pratik hayattaki izlenimlerinden hareketle bazı görüşlerini temellendirmesi toplum hakkında daha isabetli fikirler ortaya koymasını sağlamıştır. Zira toplumun realiteleriyle uyuşmayan görüşlerin ortaya konması veya bu görüşe göre halkın şekillendirilmesi mümkün değildir. Bu itibarla yaşadığı bölgede sürekli halkın sorunlarıyla muhatap olması, toplum merkezli görüşler serdetmesine kaynaklık etmiştir. Ancak Eş'arî düşüncenin de iman meselesine aynı paralelde baktığını belirtmek gerekir. Bununla beraber Pezdevî'nin birçok eser telif ettiğinden bahsedilmesine rağmen, günümüze sadece konuyla ilgili *Usûlü'd-Dîn* adlı eserinin ulaşması sebebiyle Eş'arî ile ilgili kanaatini değiştirip-değiştirmedeği hususu muğlak kalmaktadır.¹⁰²

2. 5. Pezdevî'nin İbn Küllâb'a Eleştirileri

Pezdevî'nin çeşitli eleştirilerde bulunduğu kelimcilerden birisi de İbn Küllâb el-Bâsri'dir. Bu itibarla öncelikle İbn Küllâb'ın görüşlerini detaylandırmamız gerekmektedir. İbn Küllâb, Allah'ın sıfatları arasında sayılan "rıza" (hoşnutluk) ve "gazap" (öfke) gibi fiilî sıfatların da ezelf

⁹⁹ bk. Eş'arî, *el-Lüma fi'r-Red alâ Ehl-i'z-Zeyğ vel-Bid'a*, 120; el-Bâkılânî, *et-Temhîd*, 271; el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, 96-97.

¹⁰⁰ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 253.

¹⁰¹ Ebu'l-Hasen Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, ed. Fuat Sezgin (Beyrut: Mektebetü'l-Meşrik, 1993), 160; el-Bâkılânî, *et-Temhîd*, 278-282; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâdi'i'l-Edille*, ed. Muhammed Yûsuf Mûsâ (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950), 358-361; el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, 148-152; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/74; Ebü Abdillâh Muhammed er-Râzî, *el-Muhassal*, ed. Taha Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1979), 392; Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*, ed. Hasan Mahmud Abdullatif (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004), 450-453.

¹⁰² Yıldızhan, *Ebü'l-Yûsr Muhammed el-Pezdevî'nin Maturidi Kelam Sistemine Katkıları*, 9.

olduğunu kabul etmektedir. Buna göre, Allah'ın bir kuldân râzı olması veya ona gazap etmesi, kulun eylemlerine bağlı olarak sonradan meydana gelen bir durum değil, O'nun ezeli ilmiyle belirlenmiş bir durumdur. Bu nedenle Allah'ın bir kuldân râzı olması veya ona gazap etmesi, kulun eylemleriyle değişmez.¹⁰³ İbn Küllâb'ın bu anlayışına göre Vahşi ve Ebû Süfyan, Müslüman olmadan önce de said idiler. Zira ona göre “*said şaki olmaz, şaki de said olmaz*”. İbn Küllâb'ın bu görüşünün kabulü bir anlamda kaderin ezeliği ve değişmediği anlayışını gündeme getirir. İbn Küllâb'ın “*said şaki olmaz, şaki de said olmaz*” şeklindeki kader anlayışı, çeşitli açılardan eleştirilmeye müsaittir. Teolojik açıdan değerlendirildiğinde, bu yaklaşımın cebri düşünceye yaklaştığı görülür. Zira insan fiillerinin ezelde kesin olarak belirlenmiş olduğunu savunmak özgür irade anlayışını zayıflatmaktadır. Ahlâkî düzlemde ise bu görüş, bireyleri sorumluluktan uzaklaştırma ve kaderci bir pasifliğe sevk etme potansiyeline sahiptir. Zira birey, yazgısının önceden belirlenmiş olduğu inancıyla tevbe ve çaba gibi temel erdemleri anlamsız görme eğilimine girebilir. Kur'anî perspektiften bakıldığında ise insanların kendi iradeleriyle doğru yolu seçebilecekleri ve tevbe ile bağışlanmaya mazhar olabilecekleri ifade edilerek, saadet ve şekâvetin ezeli bir yazgı değil, kişinin amelleriyle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁴ Nihayetinde, bu görüş iç tutarlılık açısından da sorunludur. Çünkü bu düşünce hem Allah'ın ezeli ilmini hem de insanın ahlâkî sorumluluğunu aynı anda muhafaza etmeye çalışırken, fiillerin belirlenmişliğine dayalı bir determinizme yaklaşmakta ve böylece özgürlük ile sorumluluk arasında çözülmesi güç bir gerilim üretmektedir.

Pezdevî ise İbn Küllâb'ın Ehl-i Sünnetle uyumlu olmadığını savunduğu görüşlerini tenkit ederek, “*said şaki olmaz, şaki de said olmaz*” düşüncesini eleştirir. Zira Ehl-i Sünnetin konu hakkındaki görüşü Muhammed el-Pezdevî'nin de belirttiği üzere “*said, şaki olabilir, şaki de said olabilir*” şeklindedir. Bu düşünceden hareketle Hz. Hamza (ra)'nın şehit edilmesine sebep olan Vahşi ve Müslümanlarla uzun bir süre mücadelede bulunmuş olan Ebû Süfyan, küfür üzereyken Allah'ın düşmanları ve şaki idiler. Dolayısıyla İbn Küllâb'ın bu düşüncesi hatalıdır.¹⁰⁵

İbn Küllâb'ın diğer tenkit edilen görüşü ise Allah'ın esmâsı ve sıfatları hakkında *zâtının ne aynı ne gayrıdır* şeklindeki anlayışıdır. Onun sıfatlar konusundaki bu tavrının arka planını bilmek, sıfatlar hakkındaki görüşünü anlamayı kolaylaştıracaktır. Zira o, Mu'tezile'nin sıfat inkârına¹⁰⁶ karşı çıkarak sıfatların ispatını savunmuş, ancak bunu teşbih ve tecsime kapı aralamayacak şekilde yapmaya çalışmıştır. Bu sebeple de sıfatları hem zâtla ilişkilendirmiş hem de zâtın ne aynı ne de gayrı olduğu şeklinde orta bir yol bulma cihetine gitmiştir.¹⁰⁷ Ancak bu görüş hem felsefî hem de kelâmî açılardan çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Öncelikle, “*ne aynı ne gayrı*” ifadesi mantıkî kategoriler açısından muğlaktır; bir şey ya kendisidir ya da değildir ilkesi gereğince, bu tanımın tutarlılığı tartışmalıdır. Bu yaklaşım, sıfatlar ile zât arasında kesin bir ontolojik ayrım mı yoksa sadece zihni bir tasnif mi olduğu konusunda belirsizlik üretmektedir. Ayrıca bu görüş, sıfatları gerçek varlıklar olarak kabul ettiği ölçüde Allah'ın zâtında çokluk (taaddüdü kudemâ) sorunu doğurmakta; sıfatları zâttan ayırmadığı ölçüde de

¹⁰³ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1995), 8/458. Ayrıca bk. Tevfik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi* (Bursa: Emin Yayınları, 2006), 18 vd.

¹⁰⁴ bk. er-Ra'd 13/11; ez-Zümer 39/53.

¹⁰⁵ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 253.

¹⁰⁶ Mutezile'ye göre Allah'ın zâtı ve sıfatları arasında gerçek bir ayrım yoktur. Allah'ın ezeli sıfatlara sahip olduğunu kabul etmek, O'nun zâtından ayrı çokluklar (taaddüdü kudemâ) bulunduğunu îma eder ki bu da tevhid ilkesine aykırıdır. Onlar bu endişeden dolayı Allah'ın ilim, kudret, hayat, irade gibi sıfatlarının O'nun zâtının aynısı olduğunu savunmaktadırlar. [bk. Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, ed. Taha Hüseyin (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1963), 120-125; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, 164-165; Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2009), 145.]

¹⁰⁷ bk. Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, 91-104.

bu çokluğu görünürde bertaraf etmeye çalışmaktadır. Neticede İbn Küllâb'ın bu yaklaşımı, Ehl-i Sünnet kelâmının klasik sıfat teorisinin gelişmesinde önemli bir dönemeç teşkil etmiş olsa da, gerek Mu'tezilî tevhid anlayışı gerekse daha sistematik hale gelen Eş'arî ve Mâtürîdî doktrinlerce daha tutarlı formülasyonlara dönüştürülme ihtiyacı hissettirmiştir.

Pezdevî onun bu görüşünü tenkit etmekte, sıfatlar konusunda onların zâtın aynı veya gayrı olma keyfiyetlerinin ispat edilmelerinin imkansızlığından hareketle, İbn Küllâb'ı eleştirmektedir. Pezdevî'nin sıfatlar hakkındaki görüşü ise sıfatların mutlak manada ezeli olarak mevcut oldukları şeklindedir. Ancak onların zâtın aynı mı yoksa gayrı mı olduğunun ispat edilememesi dolayısıyla o, İbn Küllâb'ın görüşünü kabul etmemektedir.¹⁰⁸ Görüldüğü kadarıyla Pezdevî, sıfatlar konusundaki görüşünü tam olarak netleştirememiştir. Bu sebeple sıfatlarla ilgili yaptığı değerlendirmeler genel olarak, ortaya konan görüşlerin tenkidi şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla onun sıfatlar hakkında nassın dışına çıkılmadan, onların mevcudiyetlerini kabul şeklinde bir tavır takındığı görülmektedir.

Pezdevî'nin Eş'arî ve İbn Küllâb'a yaptığı tüm bu tenkit ve eleştirilerine ek olarak o, "*Usûlü'd-Dîn*"ın mukaddimesinde, İslam filozoflarından Kindî (ö.252/866), Mu'tezili düşüncenin önemli şahsiyetlerinden Ebû Ali el-Cübbâi (ö.303/916), Nazzâm (ö.231/845) ve Kâdî Abdülcebbar (ö.415/1025)'ın eserlerini inceleyen kimsenin bid'ate düşebileceği endişesiyle uzak durması gerektiğini, buna mukabil Eş'arî ve İbn Küllâb'ın eserleri için ise bazı konulardaki yanlış fikirleri bilindikten sonra bu eserlerin incelenebileceğini ifade etmekte ve bir anlamda onların Mâtürîdî geleneğe yakınlıklarına işaret etmektedir.¹¹⁰

Netice olarak Muhammed Pezdevî'nin kadılık görevini yerine getirmesi, pek çok öğrenci yetiştirmiş olması, İmam-ı A'zâm'ın ortaya koyduğu Ehl-i Sünnet inancını Mâtürîdî'den nakiller yaparak aktarması, İmam Mâtürîdî'nin bazı eserleri hakkında bu eserleri bulduğunu belirtmesi -ki bu kitapların uzun bir süre kayıp olduğu anlaşılmaktadır- Mâtürîdî'nin ve Mâtürîdî kelim okulunun, dönemin yöneticileri ve bölge halkı arasında yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Tüm bu saydığımız nedenlerden ötürü Mâtürîdî kelim ekolünün Hicri IV/X. asrın sonlarında teşekkül ettiği söylenebilir.

Sonuç

Mâverâünnehir topraklarının en önemli şehirlerinden Buhâra ve Semerkant'ta hayatını sürdürmüş olan Muhammed el-Pezdevî, büyük ölçüde Mâtürîdî kelim ekolüne bağlı kalarak, pek çok kelâmî meseleyi kendi perspektifinden ele almıştır. Onun en fazla dikkat çeken özelliği, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Mâtürîdî kelim ekolünün geri planda kaldığı bir zaman diliminde, Hanefi-Mâtürîdî ekolün önemli temsilcilerinden biri haline gelmiş olmasıdır. Onun, Hanefi-Mâtürîdî fikri altyapıyı esas alarak, sade ve yalın bir dil kullanarak eserler kaleme almış olması, kendisinden sonraki dönemde isimleri ve eserleri ön plana çıkan Mâtürîdî düşünce için değerli fikir adamları yetiştirmiş olması, ilim ve kültür açısından oldukça önemli bir noktada bulunan Buhâra ve Semerkant şehirlerinde halkla iç içe kadılık görevinde bulunmuş olması ve bu şekilde toplumun problemlerine vukûfiyeti, Mâtürîdî'nin ve Mâtürîdîliğin toplum tarafından tanınmasına ve bir ekol olarak teşekkülüne önemli katkılar sağlamıştır.

Pezdevî genelde İmam-ı A'zâm'ın ve İmam Mâtürîdî'nin dini düşüncesini benimsemiş ve bu çerçevede düşünce dünyasını şekillendirmiştir. Bunun en açık göstergesi Ebû Hanife ve Mâtürîdî'nin görüşlerini savunması ve bu düşünceleri halkın anlayabileceği bir seviyede aktarmasıdır. Bunun yanı sıra onun Mâtürîdî'yi İmam-ı A'zâm'dan sonra Ehl-i Sünnetin en

¹⁰⁸ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 67-77.

¹⁰⁹ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 253.

¹¹⁰ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 14.

önemli önderlerinden kabul etmesi, Hanefi-Mâtürîdî düşünceye bağlılığını göstermesi açısından dikkate haiz bir durumdur. Ancak yer yer İmam Mâtürîdî, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî ve İbn Küllâb gibi mütekellimleri, bazı fikirleri veya eserlerinde bulunan birtakım eksikliklerden dolayı eleştirmesi de bir mütekellim olarak kendi alanında yetkin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bununla beraber özellikle karşı görüşü tenkit ederken oldukça yalın ve sade bir dil kullanması, halk tabanı için eserlerinin kolay anlaşılmasını sağlarken, eleştirdiği görüş hakkında çeşitli kapalılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Zira daha önce ifade ettiğimiz gibi özellikle Eş'arî'nin görüşlerini tenkit ederken ortaya koyduğu fikirlerin isabetli olmadığı tespit edilmiştir. Pezdevî'nin bu tutumu, kendisinin salt taklit yerine doğru düşünceyi bulma çabası ve Mâtürîdî kelim okulunun, bununla beraber de Ehl-i Sünnet kelim düşüncesinin sağlam bir zemine oturtulması çabasından ileri gelmektedir.

Çalışmamızın neticesinde Muhammed el-Pezdevî'nin daha önce bahsettiğimiz çeşitli nedenlerden dolayı unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Mâtürîdî kelim okulunun yaygınlık kazanmasında önemli katkılar sağlamış olan Pezdevî hakkında, onun kelâmî görüşlerinin incelenmesi, fıkıh ve usûl düşüncesindeki yeri, Mâtürîdî kelimcılara etkisi, Mâtürîdî ile mukayesesi, siyasal düşüncesi ve hilafet anlayışı gibi hem kelim hem de usûl-i fıkıh alanlarında daha fazla ilmi çalışmanın yapılabileceği müşahade edilmiştir. Konuyu araştırma cihetine gidecek olan araştırmacıların karşılaştıkları en büyük problem daha önce de ifade ettiğimiz gibi -bizim de yaşadığımız- kaynak bulamama sorunu olacaktır. Fakat bununla beraber ilerleyen süreçte Muhammed el-Pezdevî'nin günümüzde kayıp olan eserlerinin ortaya çıkarılması veya kendisi hakkında diğer mütekellimler tarafından kaleme alınmış eserlerin bulunması durumunda, daha doyurucu çalışmaların yapılabilmesi mümkündür. Bu araştırmamız Muhammed el-Pezdevî'nin tanınması ve hak ettiği değere kavuşması için bir basamak olarak görülebilir.

Şunu söylemek gerekir ki Muhammed el-Pezdevî yaşadığı döneme kadar gelmiş olan fikri müktesebatı iyi tetkik etmiş, gereksiz ve bir neticeye varmayacak kelâmî tartışmalara girmekten kaçınarak Hanefi-Mâtürîdî düşünceyi temel alan Ehl-i Sünnet inancını, sade ve anlaşılır bir metotla ortaya koymuştur. Aynı zamanda o, sadece bir yorumcu değil Mâtürîdî düşünceyi sistematik hale getiren, savunan ve yayan bir kurucu figür olmuştur. Özellikle Mâtürîdîliğin ilk tanınma döneminde etkin bir rol oynayan Pezdevî, Mâtürîdîliğin, Ehl-i Sünnet kelâmı içerisinde kurumsallaşması ve etkili bir mezhep haline gelmesinde önyak olmuştur.

Author Contribution / Yazar Katkısı: Research design / Çalışmanın tasarlanması: HY (%50), LC (%50); Literature review / Literatür taraması: HY (%50), LC (%50); Data collection / Veri toplama: HY (%50), LC (%50); Data analysis / Veri analizi: HY (%50), LC (%50); Writing the article / Makalenin yazımı: HY (%70), LC (%30); Revision the article / Makale revizyonu: HY (%70), LC (%30).

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Sustainable Development Goals (SDG) / Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG): Doesn't Support / Desteklemiyor

Kaynakça

- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Mâtûrîdî ve Maturidilik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *Gâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*. ed. Hasan Mahmud Abdullatif. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Aruçi, Muhammed. "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aydınlı, Osman. "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevâlî'nin Rolü". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (30 Haziran 2003), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititilahiyat/issue/7701/100880>
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *et-Temhîd*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezhariyye li't-Turâs, 2002.
- Baltacı, Cahid. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Bebek, Adil. "Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/27. İstanbul: TDV Yayınları, 2021.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-İrşâd ilâ Kavâdî'l-Edille*. ed. Muhammed Yûsuf Mûsâ. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950.
- Çetin, Osman. *Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2013.
- Ebû Hanife, Nu'man b. Sabit. *el-Fıkhu'l-Ekber*. ed. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.
- el-Eş'arî. *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin*. ed. Hellmut Ritter. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2005.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*. ed. Fuat Sezgin. Beyrut: Mektebetü'l-Meşrik, 1993.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *el-Lüma fi'r-Red alâ Ehl-i'z-Zeyğ vel-Bid'a*. ed. Muhammed Emin Dannâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1962.
- Gölcük, Prof Dr Şerafettin. "Türkistanlı Bir Kelamcı: İmam Muhammed Pezdevî". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Şubat 1985). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19719/210784>
- Gün, Faruk. "İmâmet Meselesi Bağlamında Fırkalaşma Problemi Mesâ'ilü'l-İmâme Örneği". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (30 Haziran 2024), 249-272. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1466004>
- Gün, Faruk. "İman ve Küfür Pratikleri Üzerine Bir İnceleme: El-Mebsut Örneği". *Şarkiyat* 16/1 (30 Haziran 2024), 185-207. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1436042>
- Günel, Mehmet Emin. "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'an'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (30 Haziran 2020), 107-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/55813/738848>
- Hamevî, Şihâbuddîn Ebi Abdullah Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-Buldân*. 7 Cilt. Mısır: Dâru's-Sadr, 2001.
- İbn Hümâm, Kemâlettin Ebû Şerif. *Kitâbü'l-Müsâmera fî Şerhi'l-Musâyera*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Turâs, 2006.
- İbn Kutluboga, Ebü'l-Fedâ Zeyneddin Kâsım. *Tâcu't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. Bağdat: Dâru'l-Kalem, 1962.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakâtü'l-kübrâ*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1958.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1995.

- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhalim. *Der'ü Teârüzi'l-Akl ve'n-Nakl Muvâfakatü Sahihi'l-Menkul li-Sarihi'l-Ma'kul*. ed. Muhammed Reşâd Sâlim. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1991.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fî't-Târih*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Kâdî Abdülcebbâr, Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*. ed. Taha Hüseyin. 16 Cilt. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1963.
- Kâdî Abdülcebbâr, Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Karadaş, Çağfer. *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali Sultân Muhammed. *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, ts.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Kitapçı, Zekeriya. *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?* Ankara: Alya Yayınları, 2011.
- Koca-Bedir, Ferhat, Murteza. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kuraşi, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Maturidi ve Maturidilik*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Leknevi, Ebü'l-Hasen Muhammed. *Kitâbü'l-Fevâidi'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1906.
- Makdîsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *Ahsenü't-Tekâsim fi'l-Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1909.
- Mangır, Abdullah. *İmam Pezdevî'ye bazı itikadi görüşleri*. Uludağ Üniversitesi, Master's Thesis, 1999.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhid*. ed. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İsam/İslam Araştırmaları Merkezi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilatü'l-Kur'an*. Dimaşk: Daru'n-Nur, 1998.
- Nesefî, Ebü'l-Mûîn. *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*. Dimaşk: Darü'l-Ferfur, 1993.
- Özarslan, Selim. *Pezdevî'nin Kelami Görüşleri*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, Dördüncü baskı., 2013.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed. *el-Kitâb Fîhi Ma'rifetü'l-Huceci's-Şer'iyye*. ed. Abdulkadir b. Yasin el-Hatib. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed. *el-Muhassal*. ed. Taha Abdurrahman. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1979.
- Saffâr, Ebû İshak İbrahim b. İsmail. *Telhîsü'l-edille li-kavâidi't-tevhîd*. Kahire: Dârü's-Selâm, 2010.
- Semerikandi, Muhammed b. Muhammed. *Ebû Seleme es-Semerikandi ve Akâid Risalesi*. thk. Ahmet Saim Kılavuz. İstanbul: Emek Matbaası, 1989.
- Şahin, Necati. "Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvin Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş'arîlerin Açmazları". *Akif* 52/1 (30 Haziran 2022), 46-64. <https://doi.org/10.51121/akif.2022.15>
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: Dârü'n-Nur, 1993.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *Şerhu'l-Akâid en-Nesefiyye*. ed. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2009.
- Toprak, Süleyman - Gölcük, Şerafettin. *Kelam & Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2021.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Usta, Aydın. *Türklerin İslamlaşma Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.

- Ünverdi, Veysi. “Eş’arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Cüveynî Örneği”. *Usul İslam Araştırmaları* 29/29 (01 Temmuz 2018), 39-66. <https://doi.org/10.56361/usul.512865>
- Yıldızhan, Hakan. *Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin Maturidi Kelam Sistemine Katkıları*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yücedoğru, Tevfik. *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*. Bursa: Emin Yayınları, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992.

Research Article

The Role of Muhammad al-Bazdawī in the Formation of Māturīdism and His Contributions to the Sect

Hakan YILDIZHAN¹ Yazar Lutfü CENGİZ²

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Konya, Türkiye

PhD, Ministry of National Education, Konya, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9223-8611> | hknylzhn16@gmail.com

Corresponding Author/Sorumlu Yazar

² Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye

Assist. Prof., Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Balıkesir, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1306-3276> | ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21> | lutfu.cengiz@balikesir.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Abū al-Yusr al-Bazdawī is a prominent Māturīdī theological scholar who resided in the 11th century in the region of Māwarā' al-Nahr. The paucity of information regarding his life and scholarly activities has resulted in a dearth of studies on al-Bazdawī. Consequently, a thorough examination of his role and contributions within the framework of Māturīdī theology is imperative. The role of Muhammad al-Bazdawī, who resided in close proximity to Imam al-Māturīdī, in the historical development of Māturīdī theology is noteworthy. In light of the mounting interest in Māturīdism, a re-evaluation of al-Bazdawī's era in the context of theological thought is imperative.

Method: The views of al-Bazdawī were obtained through a qualitative research method, and the findings were evaluated in a systematic framework. The contributions of this scholar to the Māturīdī school of theology are primarily reflected in his seminal work *Usūl al-Dīn*. During the data collection process, his works were meticulously analyzed to reach objective conclusions, and the information was systematically categorized to accurately understand the author's intentions. Subsequently, the analysis of the obtained data was conducted by organizing the subjects thematically. **Findings:** Al-Bazdawī's intellectual framework is characterized by a general adoption of the religious views of Imām al-A'zam Abū Hanīfa and Abū Mansūr al-Māturīdī, with their ideas being integrated into his own intellectual framework. His dedication to their legacy is manifest in his advocacy of their doctrines and his pedagogical endeavors to convey these teachings through an accessible didactic style. He held Māturīdī in particularly high regard, identifying him as one of the most significant figures in Sunnī theology after Abū Hanīfa. This assessment not only reflects his personal admiration but also underscores his allegiance to the Hanafī-Māturīdī tradition as a coherent theological and legal system. Specifically, his employment of straightforward yet precise language in his literary works, his close association with the community through his service as qāḍī al-quḍāt (chief judge), and his mentorship of numerous students contributed substantially to the evolution of the Māturīdī school of theology and its endurance up to the present day.

Discussion: The objective of this study is to serve as a foundational resource for researchers in this domain, particularly in light of the dearth of independent research addressing Muhammad al-Bazdawī's direct association with Māturīdī theology. A thorough examination of the extant research yielded the conclusion that, in general, al-Bazdawī subscribed to the views of Imam Māturīdī. However, a close examination of his writings reveals instances in which he expresses disagreement with certain aspects of Māturīdī's doctrine. Furthermore, the study delved into his criticisms of Abū al-Hasan al-Ash'arī and Ibn Kullāb. It is understood that al-Bazdawī's criticisms of some of al-Ash'arī's views do not fully correspond to al-Ash'arī's actual positions. Conversely, the absence of extant copies of al-Bazdawī's theological works, with the exception of *Usūl al-Dīn*, engenders a degree of ambiguity regarding the potential evolution of his views, particularly in relation to those of Imam al-Ash'arī, over the course of his career. Furthermore, while it is asserted that a multitude of works were authored by his students,

the scarcity of extant examples limits a comprehensive analysis of al-Bazdawī's intellectual contributions.

Conclusion: This study has demonstrated that a multitude of academic research initiatives can be undertaken on Muhammad al-Bazdawī, extending beyond the conventional domains of theology and fiqh to encompass various areas of social sciences. A thorough examination of al-Bazdawī's life and contributions to the intellectual discourse in the Māwarā' al-Nahr region is essential for a comprehensive understanding of the genesis of Māturīdī thought. Moreover, the future discovery of additional extant works attributed to him will facilitate more comprehensive studies of his thought.

Recommendation: In this study, the perspectives of other schools of theology are also addressed intermittently, and al-Bazdawī's approach to these perspectives is examined in depth. In this context, further research on his perspective on theological issues, his understanding of uṣūl al-fiqh, and his attitude towards the institution of caliphate due to his position as a qāḍī al-quḍāt will contribute to a more nuanced understanding of the formation and development of Māturīdī thought. Similarly, an examination of the contributions of al-Bazdawī's contemporaries to the science of kalām will provide a more detailed account of the formation of Māturīdī theology.

Keywords: Kalām, Māturīdism, Abū al-Yusr, al-Bazdawī, Uṣūl al-Dīn.